[2024] 4 एससीआर 121 : 2024 आयएनएससी 266

नवनीत कौर हरभजन सिंग कुंडले @ नवनीतकौर रवी राणा

वि.

महाराष्ट्र राज्य व इतर

(दिवाणी अपील क्रमांक 2741-2743 ऑफ 2024)

04 एप्रिल 2024

(न्यायमूर्ती जे.के. माहेश्वरी आणि संजय करोल)

विचार करण्याजोगा मुद्दा

रेकॉर्डवरील संपूर्ण पुराव्यांचे पुनर्मूल्यांकन करून, भारतीय राज्यघटनेच्या कलम २२६ अन्वये अधिकारक्षेत्राचा वापर करून उच्च न्यायालयाने छाननी समितीचे निष्कर्ष (अपीलकर्त्याच्या जातीचे प्रमाणपत्र वैध करणे) पूर्णपणे रद्द करणे कितपत योग्य होते, असा प्रश्न विचार करण्याजोगा आहे.

हेडनोट्स

महाराष्ट्र अनुसूचित जाती, अनुसूचित जमाती, विमुक्त जमाती (विमुक्त जाती), भटक्या जमाती, इतर मागास

प्रवर्ग व विशेष मागास प्रवर्ग,जात प्रमाणपत्र (देणे व पडताळणी चे नियमन) अधिनियम, २००० - कलम ६, ७, ९ – महाराष्ट्र अनुसूचित जाती, विमुक्त जमाती (विमुक्त जाती),

भटक्या जमाती, इतर मागास प्रवर्ग व विशेष मागास प्रवर्ग जात प्रमाणपत्र (देणे व पडताळणी चे नियमन) नियम २०१२ – नियम क्र.१३, १४, १७ – उपजिल्हाधिकाऱ्यांनी अपीलकर्त्याच्या बाजूने दिलेले जात वैधता प्रमाणपत्र रद्द करण्याची मागणी करणाऱ्या विविध तक्रारी छाननी समितीसमोर सादर करण्यात आल्या - उच्च न्यायालयाने छाननी समितीने दिलेला आदेश प्रामुख्याने फसवणुक करून मिळविल्याच्या कारणास्तव रद्द बातल ठरवला आणि अपीलकर्त्याच्या बाजूने दिलेले जात प्रमाणपत्र रद्द केले – औचित्य:

असे म्हटले आहे :-2000 च्या कायद्यातील कलमे आणि 2012 च्या नियमांचे एकत्रित वाचन केल्यास असे स्पष्ट होते की पडताळणी हाताळण्याचे अधिकार विशेषत: छाननी समितीकडे आहेत आणि 2012 च्या नियमांच्या नियम 13 (ब) च्या अनुषंगाने ते त्याच्या विशेष कार्यक्षेत्रात येते - प्रस्तुतच्या प्रकरणात छाननी समितीने प्रामुख्याने दोन कागदपत्रांच्या आधारे आदेश दि.03.11.2017 द्वारे अपीलकर्त्याचा जातीचा दावा स्वीकारला, म्हणजेच, (१) खालसा कला, विज्ञान व वाणिज्य महाविद्यालयाने अपीलकर्त्याच्या आजोबांच्या नावे दिनांक ११.०२.२०१४ रोजी दिलेले प्रामाणिकता प्रमाणपत्र; ज्यात त्यांची जात ' सिख चमार ' असा उल्लेख केला आहे,आणि (२) १९३२ चा भाडेकरार ज्याने अपीलकर्त्याच्या मागणीला पुष्टी दिली की तिचे पूर्वज १९३२ मध्येच पंजाबमधून महाराष्ट्रात स्थलांतरित झाले होते सोबत रहिवासी पुराव्यासह - कागदपत्रांच्या आधारे व दक्षता कक्षाकडून मिळालेल्या माहितीच्या आधारे निर्णय पूर्णपणे छाननी समितीच्या अखत्यारित येतो - छाननी समिती ही तथ्यशोधक अधिकाराने सुसज्ज एक तज्ञ मंच आहे - छाननी समितीने त्यांच्या समोर ठेवलेल्या कागदपत्रांचा योग्य विचार केला आणि त्यांचे समाधान झाल्यानंतर,इतर काही कागदपत्रे स्वीकारताना/फेटाळून लावताना

अपीलकर्त्याची जातीची मागणी स्वीकारण्याची/मान्य करण्याची कारणे सादर केल्यानंतर - छाननी समितीने नैसर्गिक न्यायाच्या तत्त्वांचे पालन करून सर्व पक्षकारांचे सविस्तर म्हणणे ऐकून घेतले - त्यामुळे छाननी समितीच्या आदेशात,भारतीय राज्यघटनेच्या कलम २२६ अन्वये, प्रमाणपत्राची रिट ('रिट ऑफ सर्शीओराय ')मध्ये उच्च न्यायालयाने कोणत्याही प्रकारचा हस्तक्षेप करणे योग्य नव्हते . [परिच्छेद १२, १३, २२, २३]

भारतीय राज्यघटना – कलम २२६ –प्रमाणपत्राचे रिट **(**रिट ऑफ सर्शीओराय**)–** कायद्याची स्थिरावलेली निश्चित तत्त्वे **:**

असे म्हटले आहे : प्रमाणपत्राची रिट(रिट ऑफ सर्शीओराय)ही उच्च विशेषाधिकाराची रिट आहे, ती केवळ मागणी केली म्हणुन वापरता कामा नये - वरिष्ठ न्यायालयासाठी प्रमाणपत्राच्या रिटचा (रिट ऑफ सर्शीओराय)हेतू आवश्यक असल्याशिवाय निर्णय देण्यासाठी पुराव्यांचे पुनरावलोकन करणे किंवा त्याची तुलना करणे हा नाही - अधिकारक्षेत्र पर्यवेक्षक आहे आणि त्याचा वापर करणाऱ्या न्यायालयाने वस्तुस्थिती पाहता आवश्यक असल्याशिवाय अपीलीय न्यायालय म्हणून काम करणे टाळावे - तसेच पुराव्यांचे पुन्हा मूल्यांकन करू नये आणि विकृत असल्याशिवाय निष्कर्षात हस्तक्षेप करून स्वतःचे निर्णय घालू नये- उच्च न्यायालयाने प्रमाणपत्राच्या रिट मध्ये (रिट ऑफ सर्शीओराय),जेव्हा असे आव्हान वस्तुस्थितीचा अपुरेपणा किंवा सामग्रीची पर्याप्तता या आधारावर असेल तर वादातील निष्कर्ष टिकवून ठेवण्यासाठी हस्तक्षेप करू नये - या प्रकरणातील पुराव्यांची पर्याप्तता किंवा पुरेसेपणाचे मूल्यांकन छाननी समितीच्या विशेष अधिकारक्षेत्रात येते आणि

अशा कारणास्तव आव्हान देऊन पुन्हा वाद केले म्हणून उच्च न्यायालयाने नियमितपणे विचारात घ्यायला नको होते [परिच्छेद १७]

केस लॉ चा हवाला

कुमारी माधुरी पाटील व अन्य विरुद्ध अतिरिक्त आयुक्त, आदिवासी विकास व इतर [१९९४] सप्लिमेंट . ३ एससीआर ५० : (१९९४) ६ एससीसी २४१; इंडियन ओव्हरसीज बँक विरुद्ध आय.ओ.बी. स्टाफ कॅन्टीन वर्कर्स युनियन आणि इतर [२०००] २ एससीआर १२१२ : (२०००) ४ एससीसी २४५ - यावर विश्वास ठेवला आहे.

नागेंद्र नाथ बोरा वि. हिल्स डिव्हिजन अँड अपील्सचे आयुक्त, आसाम आणि इतर [1958] 1 एससीआर 1240 :ए. आय. आर.(1958) सुप्रीम कोर्ट 398; राजेंद्र दिवाण विरुद्ध प्रदीप कुमार रानीबाला [2019] 17 एससीआर 1089 : (2019) 20 एससीसी 143; महाराष्ट्र आदिवासी ठाकूर जमात स्वरक्षण समिती वि. महाराष्ट्र राज्य आणि इतर [2023] 3 एससीआर 1100: (2023) एससीसी ऑनलाइन सुप्रीम कोर्ट 326; आनंद -वि -आदिवासीच्या दाव्यांची छाननी व पडताळणी समिती [२०११] १५ एससीआर ३८६ : (२०१२) १ एससीसी ११३; प्रिया प्रमोद गजबे विरुद्ध महाराष्ट्र राज्य व इतर [२०२३] ९ एससीआर १२६१ : २०२३ एससीसी ऑनलाईन सुप्रीम कोर्ट ९०९; मरी चंद्र शेखर राव विरुद्ध सेठ जी. एस. मेडिकल कॉलेज [१९९०] २ एससीआर ८४३ : (१९९०) २ एससीसी १३०; महाराष्ट्र राज्यातील

अनुसूचित जाती व अनुसूचित जमातींना जात प्रमाणपत्र देण्याबाबत कृती समिती व इतर विरुद्ध भारत सरकार व इतर [१९९४] सप्लीमेंट १ एससीआर ७१४ : (१९९४) ५ एससीसी २४४; महाराष्ट्र राज्य विरुद्ध मिलिंद व इतर, [२०००] सप्लीमेंट ५ एससीआर ६५ : (२००१) १ एससीसी ४; दयाराम विरुद्ध सुधीर बाथम आणि इतर [२०११] १५ एससीआर १०९२ : (२०१२) १ एससीसी ३३३; सेंट्रल कौन्सिल फॉर रिसर्च इन आयुर्वेदिक सायन्सेस आणि इतर वि. बिकर्तन दास आणि इतर [2023] 11 एससीआर 731 : 2023 एससीसी ऑनलाइन 996; सय्यद याकूब विरुद्ध के.एस.राधाकृष्णन [१९६४] ५ एससीआर ६४ : ए आय आर १९६४ सुप्रीम कोर्ट ४७७ - संदर्भित.

कायद्यांची यादी

भारतीय राज्यघटना; महाराष्ट्र अनुसूचित जाती, अनुसूचित जमाती, विमुक्त जमाती (विमुक्त जाती), भटक्या जमाती, इतर मागास वर्ग व विशेष मागास प्रवर्ग जात प्रमाणपत्र (देणे व पडताळणी चे नियमन) अधिनियम, २०००; महाराष्ट्र अनुसूचित जाती, विमुक्त जमाती (विमुक्त जाती), भटक्या जमाती, इतर मागास वर्ग व विशेष मागास प्रवर्ग जात प्रमाणपत्र (देणे व पडताळणी चे नियमन) नियम २०१२; अनुसूचित जाती आदेश, १९५०.

कीवर्डची यादी

जात वैधता प्रमाणपत्र; छाननी समितीचे विशेष कार्यक्षेत्र; तथ्य शोधक अधिकार; नैसर्गिक न्यायाची तत्त्वे; पर्यवेक्षी अधिकारक्षेत्र; सामग्रीच्या अपुरेपणाचे किंवा पर्याप्ततेचे कारण.

त्यातून उद्भवलेले प्रकरण

दिवाणी अपील अधिकारक्षेत्र: दिवाणी अपील क्रमांक 2741-2743 ऑफ 2024

मुंबई उच्च न्यायालयाच्या दिनांक 08.06.2021 च्या 2018 च्या डब्ल्यू पी क्रमांक 3370, 2019 चे 2675 आणि

डब्ल्यू.पी.एल नंबर 9426 ऑफ 2020 मधील निर्णय व आदेशातून

पक्षांची उपस्थिती

ध्रुव मेहता, सीनियर एडवोकेट महेश अग्रवाल, ऋषी अग्रवाल, अंशुमन श्रीवास्तव, अंकुर सहगल, श्रीमती काजल दलाल, श्रीमती कामाक्षी सहगल, राजेश कुमार, ई.सी. अग्रवाल, अपिलार्थीचे वकील .

शदान फरसाट, सचिन भरत थोरात, अशोक जानराव, श्रीमती अपराजिता जामवाल, हर्षित आनंद, अमन नक्की, श्रीमती हृषिका जैन, श्रीमती नताशा माहेश्वरी, श्रीमती मृगांका कुकरेजा, अभिषेक बब्बर, सिद्धार्थ धर्माधिकारी, आदित्य अनिरुद्ध पांडे, भरत बागला, सौरव सिंह, आदित्य कृष्णा, श्रीमती प्रीत एस. फणसे, आदर्श दुबे, सुधांशू एस. चौधरी, प्रवीण आर्य, नचिकेता वाजपेयी, श्रीमती दिव्यांगना मलिक मे. लॉफीक करिता, रवींद्र केशवराव अडसुरे, सागर एन. पहुणे पाटील, यश प्रशांत सोनवणे, उत्तरदात्यांसाठी वकील .

सर्वोच्च न्यायालयाचा निर्णय / आदेश

निकाल न्यायमूर्ती जे.के.माहेश्वरी, .

1. मुंबई उच्च न्यायालयाच्या खंडपीठाने तीन रिट याचिकांमध्ये दिलेल्या 08.06.2021 च्या सामाईक निर्णयातून आणि अंतिम आदेशातून हे अपील करण्यात आले आहे. या तीन याचिकांपैकी २०१८ ची रिट याचिका क्रमांक ३३७० आणि २०१९ ची रिट याचिका क्रमांक २६७५ यांना आनंदरा विठोबा अडसूळ व राजू शामराव मानकर (यातील उत्तरदाते) यांनी इतर गोष्टींबरोबर सारख्या मागण्यांकरिता केले होते, म्हणजे, जिल्हा जात पडताळणी समिती, मुंबई उपनगर (या पुढे 'छाननी समिती' म्हणून संबोधले आहे) यांनी दिलेला ०३.११.२०१७ रोजीचा आदेश रद्द करण्यासाठी व प्रमाणपत्राचे रिट जारी करण्याकरिता, ज्यांत अपिलार्थीची जाती बद्दलची मागणी म्हणजे महाराष्ट्रातील 'मोची - अनुसूचित जाती' मान्य केली.याउलट, २०२० ची रिट याचिका (लॉजिंग) क्रमांक ९४२६ यांतील अपीलकर्त्याने दाखल केली होती आणि छाननी समितीचे निष्कर्ष, विशेषत: ०३.११.२०१७ च्या आदेशाच्या परिच्छेद ४ मधील तिने सादर केलेल्या सर्वात जुन्या कागदपत्रांचा, जे तिच्या सांगण्याप्रमाणे तिच्या जातीच्या मागणीचे समर्थन करीत होते व सिद्ध करीत होते,'विचार न करणे' या मर्यादेपर्यंत रद्द करण्याची व प्रमाणपत्राचे रिट (रिट ऑफ सर्शीओराय)मागणी केली होती. खंडपीठाने वादातील सामाईक निर्णयाद्वारे आनंदरा विठोबा अडसूळ व राजू शामराव मानकर यांची याचिका ग्राह्य धरत अपीलकर्त्याची याचिका फेटाळून लावली. उच्च न्यायालयाने छाननी समितीने दिलेला ०३.११.२०१७ रोजीचा आदेश प्रामुख्याने फसवणुक करून मिळविला या कारणास्तव रद्द बातल ठरवला आणि अपिलकर्त्याच्या बाजूने दिलेले जात प्रमाणपत्र रद्द केले. खंडपीठाने अपीलकर्त्याला २,००,०००/- रुपयांचा दंड ठोठावला आणि तिचे जात प्रमाणपत्र परत करण्याचे निर्देश दिले. त्यामुळे सध्याचे आवाहन अपील आहे.

<u>थोडक्यात तथ्ये</u>

2. हा सगळा वाद अपीलकर्त्याच्या बाजूने मंजूर जातीच्या मागणीच्या दाव्याच्या वैधतेभोवती फिरतो, ज्याच्या आधारे, अपीलकर्त्याने महाराष्ट्रातील अमरावती मतदारसंघातून अनुसूचित जातीसाठी राखीव जागेवर अपक्ष उमेदवार म्हणून 2019 ची लोकसभा निवडणूक लढविली आणि आनंदरा विठोबा अडसूळ (येथे उत्तरदाते) यांच्यासह इतर निवडणूक लढवणाऱ्या उमेदवारांना पराभूत करून विजयी उमेदवार म्हणून उदयास आले. त्याने व्यथित होऊन,बनावट व खोटी तयार केलेली कागदपत्रे सादर करून संबंधित अधिकाऱ्यांकडून 'मोची-अनुसूचित जाती'चे प्रमाणपत्र मिळविल्याच्या कारणावरून आरक्षित जागेवरील त्यांच्या उमेदवारीवर, निवडणूक लढवीणाऱ्या अन्य उमेदवारांनी हल्ला केला.या वादाचे मूळ २०१३ सालापासून शोधण्यात आले , जेव्हा उपजिल्हाधिकाऱ्यांनी ३०.०८.२०१३ च्या आदेशान्वये त्यांच्या बाजूने दिलेले जात वैधता प्रमाणपत्र रद्द करण्याची मागणी करणाऱ्या अपीलकर्त्या विरुद्धच्या विविध तक्रारी छाननी समितीकडे सादर करण्यात आल्या होत्या. २०१३ ते २०१७ या कालावधीत ही कार्यवाही सुरू राहिली आणि अखेर राजू मानकर नावाच्या व्यक्तीने दाखल केलेल्या २०१४ च्या दिवाणी रिट याचिका क्रमांक ३२५ मध्ये उच्च न्यायालयात हे प्रकरण आले असता उच्च न्यायालयाने २८ .०६.२०१७ च्या आदेशाद्वारे अपीलकर्त्याच्या बाजूने दिलेले जात वैधता प्रमाणपत्र रद्द बातल ठरवले आणि सर्व पक्षकारांना सुनावणीची संधी देऊन कायद्यानुसार निर्णय घेण्याचे निर्देश छाननी समितीला देऊन प्रकरण परत पाठविले .

3. उच्च न्यायालयाने दिनांक २८.०६.२०१७ च्या आदेशानुसार परत पाठविलेले हे प्रकरण छाननी समितीने ऐकून घेतले आणि पक्षकारांनी आपली बाजू विधिवत लढवली. पक्षकारांचे सविस्तर म्हणणे ऐकून घेतल्यानंतर आणि रेकॉर्डवर ठेवलेल्या सर्व कागदपत्रांचा विचार केल्यानंतर छाननी

समितीने दिनांक 3/11/2017 च्या आदेशाद्वारे अपिलकर्त्याचा जातीचा दावा मान्य केला

प्रामुख्याने दोन कागदपत्रांच्या आधारे, म्हणजे (१) खालसा कला, विज्ञान व वाणिज्य महाविद्यालयाने अपिलकर्त्याच्या आजोबांच्या नावे दिनांक ११.०२.२०१४ रोजी दिलेले प्रामाणिकता प्रमाणपत्र, ज्यात त्यांची जात 'सीख-चमार' अशी नमूद करण्यात आली आहे; आणि (२) रहिवासी पुराव्यासह,१९३२ च्या भाडेकराराचा करार ज्याने अपिलकर्त्याच्या दाव्यातील मागणीला पुष्टी दिली की तिचे पूर्वज १९३२ मध्येच पंजाबमधून महाराष्ट्रात स्थलांतरित झाले होते . या वरून नाराज झालेल्या पक्षकारांनी संबंधित रिट याचिका दाखल केल्या आणि त्यामुळे सध्याची अपील .

<u>अपीलकर्त्याने मांडलेला युक्तिवाद</u>

4. भारतीय राज्यघटनेच्या कलम २२६ अन्वये अधिकारक्षेत्राचा वापर करून छाननी समितीच्या सविस्तर निष्कर्षांना छेद देऊन उच्च न्यायालयाने चूक केली, असा युक्तिवाद विद्वान ज्येष्ठ वकील श्री.ध्रुव मेहता यांनी सुरुवातीलाच केला. उच्च न्यायालयाने आपल्या अधिकारक्षेत्राचा वापर करून प्रमाणपत्राचे रिट (रिट ऑफ सर्शीओराय)जारी करून या प्रकरणात हस्तक्षेप करायला नको होता, कारण समिती व्यापक सत्यशोधन करून अशा निष्कर्षापर्यंत पोचली होती . ते पुढे म्हणाले की, अशा प्रकरणांमध्ये अधिकारक्षेत्र वापरण्याची व्याप्ती खालील न्यायालये / मंचांनी दिलेल्या आदेशांची तपासणी करण्यापुरती मर्यादित आहे जेणेकरून असे आदेश अधिकारक्षेत्राशिवाय किंवा अधिकारक्षेत्रापेक्षा जास्त किंवा अधिकारक्षेत्राचा वापर करण्यात अपयशी ठरल्यामुळे दिले गेले आहेत कां हे पाहता येते .याबद्दल वाद नाही,की या प्रकरणातील छाननी समिती ही अर्धन्यायिक प्राधिकरण असल्याने 'महाराष्ट्र अनुसूचित जाती, अनुसूचित जमाती, विमुक्त जमाती (विमुक्त

जाती), भटक्या जमाती, इतर मागास वर्ग व विशेष मागासप्रवर्ग जात प्रमाणपत्र (देणे व पडताळणी चे नियमन) अधिनियम, २०००', (यापुढे या कायद्याला '२००० चा कायदा' म्हणून संबोधले आहे) अन्वये आपल्या कार्यक्षेत्राचा वापर केला. आणि दाव्यावर निर्णय दिला. कागदपत्रांतील सत्यशोधनाचे कार्य आणि मूल्यमापन हे छाननी समितीच्या विशेष अखत्यारीत येते आणि पर्यवेक्षी कार्यक्षेत्रातील उच्च न्यायालयाने वैधानिक अपीलाप्रमाणे याचिका हाताळल्या. उच्च न्यायालयाने केलेली चौकशी अनावश्यक होती, विशेषत: तात्कालिक प्रकरणात छाननी समितीकडे अधिकारक्षेत्र नसल्याचा कोणताही आरोप नाही. विहित केलेल्या प्रक्रियेचे छाननी समितीने योग्य प्रकारे पालन केले आणि योग्य विचार केल्यानंतर, अपीलकर्त्याचा दावा वैध ठरविण्यात आला. [पाहा 'नागेंद्र नाथ बोरा विरुद्ध हिल्स डिव्हिजन अँड अपील्सचे आयुक्त, आसाम आणि इतर., एआयआर ***1958*** सुप्रीम कोर्ट ***398'*** - परिच्छेद *30* ते *39* आणि *41; '*राजेंद्र दिवाण विरुद्ध प्रदीप कुमार राणीबाला, (२०१९) २० एससीसी १४३' – परिच्छेद ८५ ते ८७; 'इंडियन ओव्हरसीज बँक विरुद्ध आयओबी स्टाफ कॅन्टीन वर्कर्स युनियन आणि इतर, २००० (४) एससीसी २४५' – परिच्छेद १७; महाराष्ट्र आदिवासी ठाकूर जमात स्वरक्षण समिती विरुद्ध महाराष्ट्र राज्य व इतर, २०२३ एससीसी ऑनलाईन सुप्रीम कोर्ट ३२६ – परिच्छेद २८]

5. छाननी समितीसमोर अपीलकर्त्याने सादर केलेल्या कागदपत्रांच्या अग्राह्यतेच्या प्रश्नासंदर्भात, विद्वान वरिष्ठ वकिलांनी असा युक्तिवाद केला की ती कागदपत्रे अपीलकर्त्याच्या पूर्वजांशी संबंधित आहेत आणि स्वातंत्र्यपूर्व काळातील असल्याने भारतीय पुरावा कायद्यांतर्गत त्यांना वैधानिक मान्यता आहे. दक्षता कक्षाकडून त्या कागदपत्रांवर कोणतेही प्रतिकूल निष्कर्ष परत न आल्यास छाननी समितीने त्यांचा विचार न करून ते अग्राह्य ठरवून चूक केली. [पहा आनंद विरुद्ध 'आदिवासी

दाव्यांची छाननी व पडताळणी साठी समिती, (२०१२) १ एससीसी ११३' – परिच्छेद २२; 'प्रिया प्रमोद गजबे विरुद्ध महाराष्ट्र राज्य आणि इतर, २०२३ एससीसी ऑनलाइन सुप्रीम कोर्ट ९०९' – परिच्छेद ८ ते १२]

उत्तरदात्यांनी मांडलेला युक्तिवाद

6. विद्वान वरिष्ठ वकील श्री.कपिल सिब्बल यांनी प्रामुख्याने भारतीय राज्यघटनेच्या कलम ३४१ अन्वये राष्ट्रपतींनी जारी केलेल्या अनुसूचित जाती आदेश, १९५० (या पुढे 'राष्ट्रपती आदेश' म्हणून संबोधले आहे) मधील हस्तक्षेपाच्या व्याप्तीवर मुख्यतः खटला लढविला आणि असा युक्तिवाद केला की अपीलकर्त्याच्या बाजूने जात प्रमाणपत्र देणे घटनात्मकदृष्ट्या अशक्य आहे . महाराष्ट्र राज्याच्या, राष्ट्रपतींच्या आदेशात विशिष्ट जातीचा ('रविदासिया मोची' किंवा 'शीख चमार') मूळ उल्लेख नसल्यामुळे अर्जदाराच्या बाजूने प्रथमतः जातीचे प्रमाणपत्र देता येणार नाही, असा युक्तिवाद त्यांनी केला. राष्ट्रपतींच्या आदेशात हस्तक्षेप करण्याचा मुद्दा आता पूर्णपणे नवीन राहिलेला नाही आणि घटनापीठाच्या निकालांसह या न्यायालयाने दिलेल्या अनेक निकालांमुळे बराच काळ आधी स्थापित झाला आहे [पहा 'मारी चंद्र शेखर राव विरुद्ध सेठ, जी.एस. मेडिकल कॉलेज, (१९९०) २ एससीसी १३०'; 'महाराष्ट्र राज्यातील अनुसूचित जाती-जमातींना जात प्रमाणपत्र देण्याबाबत कृती समिती व इतर विरुद्ध भारत सरकार व इतर , (१९९४) ५ एससीसी २४४'; 'महाराष्ट्र राज्य विरुद्ध मिलिंद आणि इतर, (२००१) १ एससीसी ४'] ज्यात स्पष्टपणे म्हटले आहे की राष्ट्रपतींचा आदेश जसा आहे तसाच वाचला जावा आणि अशा आदेशाचा पुढील (जास्तीचा)अर्थ लावण्यास कोणत्याही प्राधिकरणाला परवानगी नाही. राष्ट्रपतींच्या आदेशात वापरली जाणारी पारिभाषिक संज्ञा

शब्दशः वाचायची आहे आणि मूळ आदेशात जातीचा उल्लेख असेल तरच एका रहात असलेल्या राज्यातून दुसऱ्या राज्यात स्थलांतरित झालेल्या अर्जदाराच्या बाजूने जात प्रमाणपत्राचा लाभ दिला जाऊ शकतो. कुठल्याही प्रकारचा 'उपसर्ग' किंवा 'प्रत्यय' घेता येत नाही

कोणत्याही प्राधिकरणाद्वारे राष्ट्रपती आदेशाची व्याप्ती वाढविण्यासाठी कुठल्याही प्रकारचा 'उपसर्ग' किंवा प्रत्यय विचारात घेता येत नाही आणि अधिसूचित अनुसूचित जाती आणि अनुसूचित जमातींच्या यादीतून एखाद्या जातीचा / जमातीचा समावेश करणे किंवा वगळणे याकरिता केवळ संसदच कायद्याने सक्षम आहे.यापुढे राष्ट्रपतींच्या आदेशातील उताऱ्यांकडे त्यांनी आमचे लक्ष वेधले आणि त्यात 'रविदासिया मोची' किंवा 'सिख चमार' यांचा उल्लेख किंवा मान्यता नाही, असे नमूद केले. अशा परिस्थितीत, जर एखाद्या जातीचा राज्यासाठी विशेष उल्लेख किंवा अधिसूचित केले गेले नसेल तर त्या विशिष्ट राज्यासाठी अधिसूचित केलेल्या जातीच्या अर्जदारास मान्यतेचा लाभ दिला जाऊ शकत नाही. जे प्रत्यक्ष करता येत नाही, ते अप्रत्यक्षपणे करता येत नाही. शेवटी, विद्वान वरिष्ठ वकिलांनी आपला युक्तिवाद या सूचनेसह संपवला की, जेव्हा अशी परिस्थिती उद्भवते की जिथे राष्ट्रपतींचा आदेश स्वत: एक स्वयंबोलता दस्तऐवज असतो, तेव्हा निर्णयासाठी या प्रकरणात काहीही शिल्लक रहात नाही आणि या न्यायालयाच्या हस्तक्षेपाची आवश्यकता नाही.

7. सहाय्यक विद्वान वकील श्री. शादान फरासट यांनी प्रामुख्याने वस्तुस्थितीच्या संपूर्णतेवर युक्तिवाद केला आणि उच्च न्यायालयाने केलेल्या निरीक्षणांच्या समर्थनार्थ युक्तिवाद केला आणि अपीलकर्त्याने अनेक बनावट आणि खोटेपणाने केलेली कागदपत्रे सादर करून जात दाव्याचे प्रमाणपत्र कसे मिळवले हे दर्शविले.त्यांनी सांगितले की अपीलकर्त्याने तिचे जात प्रमाणपत्र

मिळविण्यासाठी व तिचा दावा सिद्ध करण्यासाठी ‘ट्रायल व एरर’ पद्धत वापरून व अनेक बनावट कागदपत्रे तयार करून व ते सादर करून अधिकाऱ्यांवर खोटेपणा केला आहे,विशेषत: जेंव्हा तिची सुरवातीची कागदपत्रे 'मोची' जातीच्या समर्थनार्थ बनावट व खोटी तयार केली असल्याचे निदर्शनास आले. तसेच युक्तिवादासाठी ही कागदपत्रे अस्सल स्वरूपाची आहेत असे गृहीत धरले तरी,ज्या कागदपत्रांच्या आधारे अर्जदाराने जात प्रमाणपत्राचा लाभ घेतला, ती स्वविरोधाभासी स्वरूपाची आहेत,या कारणास्तव अर्जदाराला जातीचा दाखला देता येणार नाही, असेही त्यांनी स्पष्ट केले. अपीलकर्त्याने सादर केलेल्या पहिल्या दाव्याकडे (मागणीकडे)त्यांनी या न्यायालयाचे लक्ष वेधले, ज्यात तिने स्वतःला पंजाब राज्यातील 'रविदासिया मोची'चे असल्याचा दावा केला होता. ही कागदपत्रे छाननी समितीने मान्य केली नसली तरी अपीलकर्त्यास 'सिख चमार' असल्याचे दर्शविणारी कागदपत्रे ग्राह्य धरण्यात आली आणि विशेष म्हणजे तिला 'मोची' जातीचे प्रमाणपत्र देण्यात आले, ज्याचा राष्ट्रपतींच्या आदेशाशी छेडछाड करण्याचा मोठा परिणाम झाला कारण त्यात 'सिख चमार' किंवा 'रविदासिया मोची' या पैकी कोणालाही महाराष्ट्र राज्यासाठी अनुसूचित जाती म्हणून मान्यता नाही. म्हणूनच छाननी समितीने अपीलकर्त्याचे प्रकरण सकृतदर्शनी 'सिख -चमार' किंवा 'रविदासिया मोची'सत्य मानून तिच्या जातीच्या दाव्याची वैधतेकरिता पडताळणी करण्यासाठी केलेली अशी कसरत कायद्याला अमान्य होती कारण महाराष्ट्र राज्यासाठी १९५० च्या मूळ राष्ट्रपती आदेशात 'सिख -चमार' किंवा 'रविदासिया मोची' हे दोन्हीही अस्तित्वात नाहीत.

8. वरील युक्तिवादाला पुष्टी देण्यासाठी,त्यांनी प्रामुख्याने छाननी समितीसमोर अपीलकर्त्याने सादर केलेल्या तीन कागदपत्रांचा आधार घेतला, म्हणजे (१) तिच्या वडिलांचा शाळा सोडल्याचा दाखला; (२) तिच्या वडिलांचा जातीचा दाखला; आणि (३) तिचा स्वतःचा शाळा सोडल्याचा दाखला. जात

वैधता प्रमाणपत्र मिळविण्यासाठी वरील तीनही कागदपत्रे खोटी , बनावट व बनावट तयार केलेली असल्याचे सादर करण्यात आले आहे. पहिल्या दस्तऐवजाचा म्हणजेच अर्जदाराच्या वडिलांच्या शाळा सोडल्याच्या दाखल्याचा विचार केला असता, दक्षता कक्षाने आपला अहवाल सादर केला की, तपासणी केली असता असे आढळले की संबंधित शाळेने हे प्रमाणपत्र कधीच दिले नाही. दुसरे असे की, अर्जदाराचे वडीलांचे जातीचे प्रमाणपत्रच छाननी समितीने दिनांक ०३.११.२०१७ च्या आदेशान्वये रद्द करून जप्त केले. मात्र त्याच तारखेला छाननी समितीने अपीलकर्त्याच्या बाजूने जातीचा दावा वैध ठरवला आणि तिच्या वडिलांना समान (त्याच)जातीचा लाभ नाकारला. तिसरे म्हणजे,शेवटचा दस्तएवज म्हणजे कार्तिकेय हायस्कूल अँड ज्युनिअर कॉलेज, न्यू हॉल रोड, कुर्ला पश्चिम, मुंबई यांनी जारी केलेला ,म्हणजे अपीलकर्त्याचा स्वतःचा शाळा सोडल्याचा दाखला ज्यांत अपीलकर्त्याच्या बाजूने जातीच्या रकान्यात 'मोची'जाती चा उल्लेख केला आहे , अमरावती जिल्ह्यातील बडनेरा मतदारसंघातील विद्यमान विधानसभा सदस्य असलेल्या अपिलकर्त्याच्या पतीने पाठविलेल्या पत्रामुळे,राजकीय प्रभावाखाली हा बदल दिनांक २३.०८.२०१३ रोजी करण्यात आला होता, असे सांगण्यात आले.

<u>विश्लेषण</u>

9. या प्रकरणाच्या गुणवत्तेकडे जाण्यापूर्वी हे अधोरेखित करणे समर्पक आहे की, फसवणुकीच्या मार्गाने जात प्रमाणपत्र मिळविण्याचा मुद्दा दीर्घकाळापासून गाजत आला आहे. प्रक्रिया (पद्धत)निश्चित करणारी कोणतीही यंत्रणा नसल्यामुळे संबंधित अधिकाऱ्यांना देण्यात आलेले विवेकाधीन अधिकार भारतभरातील न्यायालयांसमोर

अनेक पातळ्यांवर खटल्यांचा विषय बनले आहेत. अखेरीस या न्यायालयाच्या घटनापीठाने 'कुमारी माधुरी पाटील व अन्य विरुद्ध अतिरिक्त आयुक्त, आदिवासी विकास व इतर, (१९९४) ६ एससीसी २४१' या खटल्यात जातीच्या दाव्यांचा निर्णय घेण्यासाठी कोणत्या प्रक्रियेचा अवलंब करावा या विषयावर सविस्तर विचार केला, ज्यात या न्यायालयाने खऱ्या उमेदवारांना लाभापासून वंचित राहण्याबद्दल गंभीर चिंता व्यक्त केली, विशेषत: जेव्हा बनावट कागदपत्रे आणि सामाजिक स्थितीच्या आधारे,जातीचा दाखला फसवणुकीने मिळवला गेला असेल. या न्यायालयाने जातींचे दाखले देण्याची प्रक्रिया, त्यानंतर त्यांची छाननी व पडताळणी याबद्दल सुसूत्रता आणण्यावर काळाची गरज अधोरेखित केली.परिणामी, या न्यायालयाने भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद १४२ अंतर्गत अधिकारांचा वापर करून परिच्छेद १३ मध्ये विस्तृत प्रक्रियात्मक मार्गदर्शक तत्त्वे निश्चित केली आहेत जी खालीलप्रमाणे दिली आहेत –

13. ..... त्यामुळे देण्यात आलेल्या प्रमाणपत्रांची लवकरात लवकर आणि अत्यंत तत्परतेने छाननी होणे गरजेचे आहे. त्यासाठी सामाजिक दर्जा प्रमाणपत्र देणे, त्यांची छाननी व त्यांची मान्यता देण्याची प्रक्रिया सुरळीत करणे आवश्यक आहे, जे खालीलप्रमाणे असू शकते *:*

1. सामाजिक दर्जा प्रमाणपत्र देण्याबाबतचा अर्ज महसूल उपविभागीय अधिकारी व उपजिल्हाधिकारी किंवा उपायुक्त यांच्याकडे करावा व

प्रमाणपत्र,अधिकारी,तालुका किंवा मंडळ स्तरावर,न देता अशा अधिकाऱ्याकडून देण्यात येईल.

2. आई वडील , पालक किंवा उमेदवार, जसे असेल तसे,सक्षम राजपत्रित अधिकारी किंवा अराजपत्रित अधिकाऱ्याकडून जाती आणि उपजाती, जमाती, आदिवासी समुदाय, जमाती किंवा आदिवासी समुदायांचे भाग किंवा गट यांचे तपशील,तो मूळचा कोणत्या ठिकाणचा आहे आणि संबंधित संचालनालयाने विहित केलेल्या इतर तपशीलांसह विधिवत आणि शपथपूर्वक प्रमाणित केलेले प्रतिज्ञापत्र सादर करेल.

3. शिक्षण संस्थेत प्रवेश घेण्यापूर्वी किंवा एखाद्या पदावर नियुक्ती घेण्यापूर्वी छाननी समितीकडून जात प्रमाणपत्र पडताळणीसाठी अर्ज किमान सहा महिने अगोदर दाखल करावा.

4. सर्व राज्य सरकारे तीन अधिकाऱ्यांची एक समिती स्थापन करतील, म्हणजे (१) अतिरिक्त किंवा सहसचिव किंवा संबंधित विभागाच्या संचालक दर्जाचा कोणताही वरिष्ठ अधिकारी, (२) संचालक, समाजकल्याण/आदिवासी कल्याण/मागासवर्गीय कल्याण, जशी केस असेल त्याप्रमाणे,आणि (३) अनुसूचित जातींच्या बाबतीत सामाजिक स्थिती प्रमाणपत्रांची पडताळणी व वितरणाचे सखोल ज्ञान असणारा दुसरा अधिकारी. अनुसूचित जमातींच्या बाबतीत, जमाती,आदिवासी समुदाय, किंवा आदिवासी समुदायांचे किंवा जमातींचे भाग

किंवा गट ओळखण्याचे सखोल ज्ञान असलेले संशोधन अधिकारी.

5. सामाजिक स्थितीच्या दाव्यांची चौकशी करण्यासाठी प्रत्येक संचालनालयाने वरिष्ठ पोलिस उपअधीक्षक आणि तेवढ्याच संख्येने पोलिस निरीक्षकांचा समावेश असलेला दक्षता कक्ष स्थापन करावा. उमेदवाराच्या स्थानिक निवासस्थानावर,आणि मूळ ठिकाणी जेथून उमेदवार आला आहे आणि सहसा रहातो किंवा गावांत किंवा शहरात स्थलांतरीत झाल्यास, व जेथून तो मूळचा आला आहे,त्या ठिकाणी निरीक्षक जाईल . दक्षता अधिकाऱ्याने उमेदवाराने किंवा आई वडिलांनी किंवा पालकांनी दावा केलेल्या सामाजिक स्थितीची सर्व वस्तुस्थिती वैयक्तिकरित्या पडताळून पाहावी आणि गोळा करावी. तसेच शाळेच्या नोंदी (रेकॉर्ड), जन्म नोंदणी असल्यास तपासून पाहावी. तसेच आई वडील , पालक किंवा उमेदवार यांची त्यांच्या जाती इत्यादीच्या संदर्भात किंवा उमेदवाराच्या सामाजिक स्थितीची माहिती असलेल्या इतर व्यक्तींची तपासणी करावी आणि नंतर त्यांच्या विशिष्ट मानववंशशास्त्रीय आणि वांशिक गुणधर्मांविषयी तसेच देवता , कर्मकांड, चालीरीती, विवाहाची पद्धत, मृत्यू समारंभ, मृतदेह दफन करण्याची पद्धत इ. संबंधित जाती-जमाती किंवा आदिवासी समाजाकडून इ., प्रोफॉर्मामामध्ये नमूद केल्याप्रमाणे सर्व तपशीलांसह अहवाल संचालनालयाकडे सादर करावा.

6. जर सामाजिक दर्जाचा दावा 'खरा नाही' किंवा 'संशयास्पद' किंवा बनावट किंवा खोटा किंवा चुकीचा दावा केल्याचे, दक्षता अधिकाऱ्याकडून अहवाल प्राप्त

झाल्यानंतर आढळल्यास, संबंधित संचालकांनी दक्षता अधिकाऱ्याच्या अहवालाची प्रत पावतीसह नोंदणीकृत पोस्टाने,उमेदवाराला किंवा उमेदवार ज्या शिक्षण संस्थेत शिकत आहे किंवा नोकरी करत आहे त्या संबंधित संस्थेच्या प्रमुखामार्फत पुरवून, कारणे दाखवा नोटीस बजावावी . नोटीस प्राप्त झाल्यापासून दोन आठवड्यांच्या आत आणि कोणत्याही परिस्थितीत नोटीस प्राप्त झाल्यापासून *30* दिवसांपेक्षा जास्त नाही,कालावधीत विनंती केल्यास निवेदन किंवा उत्तर असल्यास द्यावे लागेल , असे नोटीसमध्ये नमूद केले पाहिजे. जर उमेदवाराने सुनावणीची संधी आणि त्या संदर्भात चौकशी करण्याची मागणी केली असेल तर , असे निवेदन / उत्तर,प्राप्त झाल्यानंतर संचालक,समिती स्थापन करतील आणि ज्यांत सह/ अतिरिक्त सचिव अध्यक्ष म्हणून असतील आणि ते उमेदवार / आई वडील / पालकांना त्यांच्या दाव्याच्या समर्थनार्थ सर्व पुरावे जोडण्याची वाजवी संधी देतील. ढोल-ताशांच्या गजरात किंवा इतर कोणत्याही सोयीस्कर मार्गाने जाहीर सूचना गावात किंवा परिसरात प्रसिद्ध केली जाऊ शकते आणि अशा दाव्याला एखादी व्यक्ती किंवा संघटना विरोध करत असेल तर त्याला /त्यांना वैयक्तिकरित्या किंवा वकिलांमार्फत पुरावे जोडण्याची संधी दिली जाऊ शकते. अशी संधी दिल्यानंतर, समिती योग्य वाटेल तशी चौकशी करू शकते आणि उमेदवार किंवा विरोधकांनी उपस्थित केलेल्या मागणीबाबत म्हणजेच आक्षेपांबाबत विचार करू शकते आणि योग्य तो आदेश, त्याच्या समर्थनार्थ संक्षिप्त कारणांसह देऊ शकते.

7. जर अहवाल उमेदवाराच्या बाजूने असेल आणि तो विश्वसनीय व खरा आढळला

असेल तर पुढील कारवाई करण्याची आवश्यकता नाही फक्त जर अहवाल किंवा दिलेला तपशील खोटा किंवा मिळविलेला व फसवणुकीने प्राप्त केल्याचे आढळल्यास त्या परिस्थितीत,परिच्छेद 6 मध्ये नमूद केलेल्या कार्यपद्धतीचे अनुसरण करावे लागेल .

8. उमेदवार अल्पवयीन असल्यास, सामाजिक दर्जा प्रमाणपत्राच्या दाव्याच्या समर्थनार्थ सर्व पुराव्यासह समितीसमोर हजर राहण्यासाठी परिच्छेद ६ मध्ये नमूद केलेली नोटीस आई-वडिलांना / पालकांना बजावण्यात यावी.

9. ही चौकशी शक्य तितक्या जलदगतीने पूर्ण करावी , शक्यतो दोन महिन्यांच्या कालावधीत, दैनंदिन कार्यवाही करावी. चौकशीनंतर जात पडताळणी समितीला हा दावा खोटा किंवा बनावट आढळल्यास त्यांनी दिलेले प्रमाणपत्र रद्द करून ते जप्त करण्याचे आदेश द्यावेत. कार्यवाही पूर्ण झाल्याच्या तारखेपासून एक महिन्याच्या आत चौकशीचा निकाल आई वडील / पालक आणि अर्जदाराला कळवावा.

10. कार्यवाहीला अंतिम स्वरूप देण्यास उशीर झाल्यास आणि दरम्यानच्या काळात एखाद्या शैक्षणिक संस्थेत प्रवेश किंवा अधिकारी पदावरील नियुक्तीची अंतिम तारीख संपुष्टात येत असल्यास, उमेदवारास प्राचार्य किंवा त्या संदर्भात सक्षम असलेल्या इतर प्राधिकरणाने प्रवेश द्यावा किंवा आधीच जारी केलेल्या सामाजिक स्थिती प्रमाणपत्राच्या आधारे किंवा आई -वडील / पालक / उमेदवाराने सक्षम अधिकारी किंवा अशासकीय यांच्यासमोर शपथ घेतलेल्या प्रतिज्ञापत्राच्या आधारे

नियुक्ती करावी आणि छाननी समितीच्या चौकशीच्या निकालाच्या अधीन राहून असे प्रवेश किंवा नियुक्ती केवळ तात्पुरती असावी.

11. समितीने दिलेला आदेश राज्यघटनेच्या कलम २२६ अन्वये होणाऱ्या कार्यवाहीच्या अधीन राहूनच अंतिम आणि निर्णायक असेल.

12. इतर कोणत्याही प्राधिकरणासमोर कोणताही खटला किंवा इतर कार्यवाही होऊ नये.

13. उच्च न्यायालय तीन महिन्यांच्या कालावधीत ही प्रकरणे लवकरात लवकर निकाली काढेल . जर त्याच्या कार्यपद्धतीनुसार रिट याचिका/ किरकोळ याचिका/प्रकरण एका न्यायमूर्तीमार्फत निकाली काढण्यात आले, तर त्या आदेशाविरुद्ध पुढील अपील खंडपीठाकडे होणार नाही, परंतु ते कलम १३६ अन्वये विशेष अनुमती च्या अधीन राहील.

14. मिळविलेले प्रमाणपत्र किंवा दावा केलेला सामाजिक दर्जा खोटा असल्याचे आढळल्यास आई- वडील /पालक/उमेदवारावर खोटा दावा केल्याबद्दल कारवाई करण्यात यावी. जर खटल्यात आरोपीला दोषी ठरवून शिक्षा ठोठावली असेल तर तो नैतिक पतन, राज्य किंवा केंद्रांतर्गत निवडक पदे किंवा हुद्दा या साठी अपात्र ठरेल किंवा कोणत्याही स्थानिक स्वराज्य संस्था , विधिमंडळ किंवा संसदेच्या निवडणुकांशी संबंधित गुन्हा मानला जाऊ शकतो.

15. प्राप्त प्रमाणपत्र खोटे असल्याचा निष्कर्ष छाननी समितीने नोंदविताच तो रद्द करून

जप्त केल्यावर सोबतच तो प्रवेश रद्द करण्याची किंवा नियुक्ती रद्द करण्याच्या विनंतीसह, पावतीसह नोंदणीकृत पोस्टाने संबंधित शिक्षण संस्था किंवा नियुक्ती प्राधिकरणाला कळवावे. प्रवेशाची जबाबदारी असलेल्या शिक्षण संस्थेचे प्राचार्य इत्यादींनी किंवा नियुक्ती प्राधिकारी यांनी उमेदवाराला पुढील सूचना न देता प्रवेश/ नियुक्ती रद्द करावी व उमेदवाराला पुढील शिक्षणापासून किंवा पदावर पदावर कायम रहाण्यापासुन वंचित करावे .

या मार्गदर्शक तत्त्वांच्या अनुषंगाने सुव्यवस्थित कार्यपद्धती तयार करण्यात आली आणि जातीच्या दाव्याची प्रकरणे हाताळण्यासाठी राज्य- कायदे करण्यात आले.

10. सध्याचे प्रकरण महाराष्ट्रातून उद्भवत असल्याने संबंधित राज्य अधिनियम, म्हणजेच 18.10.2001 पासून लागू करण्यात आलेला 2000 चा कायदा ज्यामध्ये जातीच्या दाव्यांचे नियमन व पडताळणी साठी सुलभ कार्यपद्धती व यंत्रणा आहे, हाताळणे आवश्यक आहे. ~ या प्रकरणातील वादग्रस्त मुद्दा अपीलकर्त्याच्या बाजूने जात वैधता प्रमाणपत्र पडताळणी आणि जारी करण्यापासून उद्भवत असल्याने, कायद्याच्या संबंधित तरतुदी, विशेषत: कलम 6, कलम 7 आणि कलम 9, पहाणे आवश्यक आहे , ज्या त्वरित संदर्भासाठी खालील प्रमाणे दिल्या आहेत -

कलम ६ - छाननी समितीमार्फत जात प्रमाणपत्राची पडताळणी.

(1) कलम ४ च्या उपकलम (१) अन्वये सक्षम अधिकाऱ्यांनी जारी केलेल्या जात प्रमाणपत्रांच्या पडताळणीसाठी शासन शासकीय राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे एक (किंवा अधिक) छाननी समिती स्थापन करेल, ज्या अधिसूचनेत अशा प्रत्येक

छाननी समिती (किंवा समित्यांची) कार्ये आणि कार्यक्षेत्र निर्दिष्ट केले जाईल.

(2) सक्षम प्राधिकरणाकडून जात प्रमाणपत्र प्राप्त केल्यानंतर अनुसूचित जाती , अनुसूचित जमाती, विमुक्त जमाती (विमुक्त जाती), भटक्या जमाती, इतर मागासप्रवर्ग किंवा विशेष मागास प्रवर्ग यांना कलम ३ मध्ये नमूद केलेल्या उद्देशाने देण्यात येणारे लाभ किंवा सवलतीं चा लाभ घेऊ इच्छिणारी कोणतीही व्यक्ती अशा जात प्रमाणपत्राची पडताळणी व वैधता प्रमाणपत्र देण्यासाठी संबंधित छाननी समितीकडे वेळेत, अशा स्वरूपात आणि विहित पद्धतीने अर्ज करू शकते.

(3) जर सरकार, स्थानिक प्राधिकरण सार्वजनिक क्षेत्रातील उपक्रम, शैक्षणिक संस्था, सहकारी संस्था किंवा इतर कोणत्याही सरकारी अनुदानित संस्थांमध्ये नियुक्तीसाठी निवड केलेली व्यक्ती ज्याने असे प्रमाणपत्र प्राप्त केले नसेल तर,जात प्रमाणपत्राची पडताळणी व वैधता प्रमाणपत्र देण्यासाठी, केंद्र किंवा राज्य शासन , स्थानिक प्राधिकरण, सार्वजनिक क्षेत्रातील उपक्रम, शैक्षणिक संस्था, सहकारी संस्था किंवा इतर कोणत्याही शासकीय अनुदानित संस्थांचे नियुक्ती प्राधिकारी, छाननी समित्यांनी विहित केलेल्या नमुन्यात आणि अशा पद्धतीने अर्ज करतील.

(4) छाननी समिती जात प्रमाणपत्राच्या पडताळणीसाठी अशा प्रक्रियेचे अनुसरण करेल आणि विहित केल्याप्रमाणे वैधता प्रमाणपत्र पडताळणी आणि प्रदान करण्याच्या कालमर्यादेचे पालन करेल.

कलम ७ - खोटे प्रमाणपत्र जप्त करणे व रद्द करणे.

(1) हा कायदा लागू होण्यापूर्वी किंवा नंतर अनुसूचित जाती, अनुसूचित जमाती, विमुक्त जमाती (विमुक्त जाती), भटक्या जमाती, इतर मागास प्रवर्ग किंवा विशेष मागास प्रवर्गात न मोडणाऱ्या व्यक्तीने, व्यक्तीने स्वत: किंवा त्याची मुले अशा जाती, जमाती किंवा प्रवर्गातील असल्याचे खोटे जात प्रमाणपत्र प्राप्त केले असेल, तर छाननी समिती स्वत:हून किंवा अन्यथा रेकॉर्ड (नोंद) मागवू शकते आणि अशा प्रमाणपत्राच्या अचूकतेची चौकशी करू शकते आणि प्रमाणपत्र फसवणुकीने प्राप्त केले आहे अशा मतापर्यंत आल्यास, संबंधित व्यक्तीला सुनावणीची संधी दिल्यानंतर विहित केलेल्या प्रक्रियेचे अनुसरण करून ते प्रमाणपत्र रद्द आणि जप्त करेल, आणि तसे संबंधित व्यक्ती आणि संबंधित प्राधिकरणाला कळवेल.

(2) या कायद्यांतर्गत छाननी समितीने दिलेला आदेश अंतिम असेल आणि भारतीय राज्यघटनेच्या कलम २२६ अन्वये उच्च न्यायालय वगळता इतर कोणत्याही प्राधिकरण किंवा न्यायालयात त्यास आव्हान देता येणार नाही.

कलम ९ - दिवाणी न्यायालयाचे सक्षम प्राधिकारी आणि अपीलीय प्राधिकरण आणि छाननी समितीला असलेले अधिकार.

(१) सक्षम प्राधिकारी, अपिलीय प्राधिकरण आणि छाननी समिती, यांना या अधिनियमांतर्गत चौकशी करताना, दिवाणी प्रक्रिया संहिता, १९०८ अन्वये, खटला चालविताना दिवाणी न्यायालयास असलेले सर्व अधिकार असतील,आणि विशेषत: खालील बाबींच्या संदर्भात, उदा.:-

(अ) कोणत्याही व्यक्तीला बोलावून त्याची उपस्थिती लागू करणे आणि शपथेवर त्याची तपासणी करणे;

(ब)कोणत्याही दस्तऐवजाचा शोध लावून आणि हजर करण्याचे सांगू शकेल ;

(क) प्रतिज्ञापत्रावर पुरावे मिळविणे;

(ड) कोणत्याही न्यायालयाकडून किंवा कार्यालयाकडून कोणतेही सार्वजनिक रेकॉर्ड (नोंद)किंवा त्याची प्रत मागविणे; आणि

(ई) साक्षीदार किंवा कागदपत्रांच्या तपासणीसाठी आयोग जारी करणे.

वरील तरतुदींचा बारकाईने अभ्यास केल्यास असे दिसून येते की, कलम ४ अन्वये सक्षम प्राधिकरणाने दिलेल्या जात प्रमाणपत्राची सत्यता/वैधता पडताळण्याचे अधिकार कलम ६ अन्वये स्थापन करण्यात आलेल्या छाननी समितीकडे आहेत. कलम ७ नुसार पडताळणी समितीला स्वत:हून किंवा अन्यथा जातीचे प्रमाणपत्र फसवणुकीने प्राप्त केले असे वाटत असल्यास त्याचे रेकॉर्ड (नोंद)मागविण्याचा आणि त्याच्या खरेपणाची चौकशी करण्याचा अधिकार देण्यात आला आहे आणि कायद्यानुसार संबंधित प्रमाणपत्र रद्द करण्याचा आणि जप्त करण्याचा अधिकारही समितीला देण्यात आला आहे. उपकलम (२) नुसार छाननी समितीचा असा आदेश अंतिम आहे आणि भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद २२६ अन्वये उच्च न्यायालय वगळता इतर कोणत्याही प्राधिकरणासमोरील कोणत्याही आव्हानापासून संरक्षित आहे. शिवाय, कलम ९ मध्ये दिवाणी प्रक्रिया संहिता, १९०८ नुसार खटला चालवताना दिवाणी न्यायालयाने वापरल्याप्रमाणे सर्व अधिकार छाननी समितीला दिले आहेत.

11. उपरोक्त 2000 च्या कायद्याच्या अनुषंगाने महाराष्ट्र राज्याने 'महाराष्ट्र अनुसूचित जाती, विमुक्त जमाती (विमुक्त जाती), भटक्या जमाती, इतर मागास प्रवर्ग आणि विशेष मागास प्रवर्ग,जात प्रमाणपत्र(देणे व पडताळणी चे नियमन) नियम, *2012'* (यापुढे ***'2012*** नियम**'** म्हणून संबोधन केले आहे **)** लागू केले.- छाननी समिती स्थापन करण्याची कार्यपद्धती,तसेच सक्षम प्राधिकरणाने जारी केलेल्या जात प्रमाणपत्राच्या वैधतेच्या दाव्यांचा निपटारा करतांना अनुसरण करण्याच्या कार्यपद्धतीबाबत सविस्तर तरतुदी नमूद केल्या आहेत . हाताशी असलेल्या खटल्याच्या उद्देशाने, नियम 13, नियम 14 आणि नियम 17 समर्पक आहेत आणि म्हणून त्वरित संदर्भासाठी खाली दिलेले आहेत –

नियम १३ **-** दक्षता कक्षाचा अहवाल व हाताळले जाणारे मुद्दे**.**

(१) दक्षता कक्षाचे अधिकारी त्यांच्याकडे वर्ग केलेल्या, अनुसूचित जाती, अनुसूचित जातीचे बुद्धीझम धर्मांतरित, विमुक्त जमाती (विमुक्त जाती), भटक्या जमाती, इतर मागास प्रवर्ग किंवा विशेष मागास प्रवर्गाच्या दाव्याची चौकशी करून अहवाल सादर करतील, –

(ए) कायमस्वरूपी वास्तव्याच्या ठिकाणी जाऊन आंतरिक चौकशी करून; किंवा

(बी) स्थानिक स्वराज्य संस्थांचे प्रतिनिधी, पोलिस पाटील आदींसह संबंधित क्षेत्रातील मान्यवर व जबाबदार व्यक्तींचे जबाब नोंदवून; किंवा

(सी) जबाब नोंदविण्याचा भाग म्हणून, अर्जदार किंवा दावेदाराच्या

कुटुंबातील सदस्यांचे नांव,वय, शैक्षणिक पात्रता, व्यवसाय, विद्यमान वास्तव्याचे ठिकाण आणि मालमत्ता (विद्यमान आणि विल्हेवाट केलेली) बद्दल माहिती संकलित करून,किंवा

(डी) समाजशास्त्रीय, मानववंशशास्त्रीय आणि वांशिकशास्त्रीय (मानववंशशास्त्रीय आणि वांशिक नातेसंबंध), अनुसूचित जाती, अनुसूचित जातीचे बौद्ध धर्म स्वीकारणारे , विमुक्त जमाती (विमुक्त जाती), भटक्या जमाती, इतर मागास प्रवर्ग किंवा विशेष मागास प्रवर्ग यांची जनुकीय वैशिष्ट्ये असल्यास त्यासंबंधी माहिती गोळा करून; किंवा

(ई) सक्षम प्राधिकरणाच्या कार्यालयाला किंवा महसूल कार्यालयाला किंवा शाळा किंवा इतर संबंधित कार्यालयांना वैयक्तिकरित्या भेट देऊन.

(२) या नियमावलीतील कोणत्याही तरतुदीत काहीही असले तरी, -

(ए) दक्षता चौकशी ही छाननी समितीला अंतर्गत मदत करण्यासाठी असून अनुसूचित जाती, अनुसूचित जातीचे बौध्द धर्मांतरित, विमुक्त जमाती (विमुक्त जाती), भटक्या जमाती, इतर मागास प्रवर्ग किंवा विशेष मागास प्रवर्गाचा दर्जा या बद्दलचा निर्णय,हा छाननी समितीचा विशेष अधिकार असल्याने दक्षता कक्षाने अंतिम टिप्पणी किंवा मत नोंदवू नये ;

(बी) दक्षता अधिकाऱ्याने नोंदवलेले निष्कर्ष आणि व्यक्त केलेले

कोणतेही मत छाननी समितीवर बंधनकारक असणार नाही, किंवा अनुसूचित जाती, अनुसूचित जातीचे बौध्द धर्मांतरित, विमुक्त जमाती (विमुक्त जाती), भटक्या जमाती, इतर मागास प्रवर्ग किंवा विशेष मागास प्रवर्गाच्या दाव्याच्या समर्थनार्थ पुरावा म्हणून वापरता येणार नाही.

नियम १४ - जात प्रमाणपत्राची पडताळणी.

कायद्याच्या कलम ३ मध्ये नमूद केल्याप्रमाणे कोणत्याही उद्देशाने, अनुसूचित जाती, अनुसूचित जातीचे बौद्ध धर्मांतरित विमुक्त जमाती (विमुक्त जाती), भटक्या जमाती, इतर मागास प्रवर्ग किंवा विशेष मागास प्रवर्ग यांना देण्यात येणारे लाभ व सवलतींचा लाभ घेऊ इच्छिणाऱ्या कोणत्याही व्यक्तीने,विद्यार्थ्यांसाठी फॉर्म-३ व फॉर्म-१७ मध्ये शपथपत्रासह फॉर्म-१६ मध्ये अर्ज सादर करावा; कर्मचारी किंवा सेवेच्या उद्देशाने असल्यास फॉर्म -3 आणि फॉर्म -19 मध्ये शपथपत्रासह फॉर्म -18; निवडणुकीच्या उद्देशाने असल्यास फॉर्म-३ आणि फॉर्म-२१ मध्ये शपथपत्रासह फॉर्म-२० मध्ये ; किंवा फॉर्म तीन मधील शपथपत्रासह फॉर्म -22 आणि फॉर्म 23 इतर उद्देशाकरिता,त्याच्या आवश्यकतेनुसार,त्याच्या जातीच्या दाव्याची पडताळणी करण्यासाठी आणि जात वैधता प्रमाणपत्र जारी करण्यासाठी संबंधित छाननी समितीकडे वेळेत, न चुकता अर्ज दाखल करेल :

परंतु इतर राज्यातून स्थलांतरितांना देण्यात आलेले जात प्रमाणपत्र आणि महाराष्ट्र राज्य

वगळता इतर राज्यांच्या प्राधिकरणांनी जारी केलेले जात किंवा समाजा बद्दल चे दाखले अशा जात पडताळणी समितीद्वारे पडताळले जाणार नाहीत.

नियम १७ - छाननी समितीची कार्यपद्धती.

(1) अर्ज प्राप्त झाल्यानंतर छाननी समिती, अर्ज व त्यासोबत दिलेली माहिती, सर्व बाबतीत परिपूर्ण असल्याची खात्री करेल व अर्जाची छाननी करेल.

(2) या नियमांमध्ये काहीही असले तरी छाननी समितीने उपस्थित केलेल्या हरकती, दोन आठवड्यांच्या आत किंवा वाढीव मुदतीच्या आत जी मुदत सहा आठवड्यांपेक्षा जास्त नसावी , काढून टाकण्यास दावेदार किंवा अर्जदार किंवा तक्रारदार स्वतः जबाबदार असेल, आणि त्यात चूक झाल्यास,उपलब्ध रेकॉर्डचे (नोंदींचे)मूल्यमापन करून दावा किंवा अर्ज किंवा तक्रार निकाली काढली जाईल आणि तसा निर्णय छाननी समितीद्वारे अर्जदाराला कळविला जाऊ शकतो.

(3) कारणे नोंदवून अपूर्ण अर्ज फेटाळला जाऊ शकतो.

(4) या नियमांमध्ये काहीही असले तरी, सुनावणीच्या तारखांना उपस्थित राहणे,एकतर वैयक्तिकरित्या किंवा अधिकृत प्रतिनिधीद्वारे,ही दावेदार किंवा अर्जदाराची एकमेव जबाबदारी असेल .

(5) छाननी समितीचा रोजनामा,विशिष्ट दिवशी काय घडले,याबद्दल स्वयंसिद्ध असेल आणि त्यावर छाननी समितीच्या सर्व सदस्यांची स्वाक्षरी असेल.

(6) छाननी समितीने अर्जदार किंवा दावेदाराने सादर केलेल्या, दिवाणी प्रक्रिया संहिता,

१९०८ च्या ऑर्डर १८ नियम ४ च्या अनुषंगाने दाखल केलेल्या शपथपत्र स्वरूपातील निवेदनाचे,तसेच कोणत्याही अर्ज किंवा प्रस्तावासह सादर केलेले इतर पुरावे आणि कागदपत्रे यांचे मूल्यमापन केल्यावर,अनुसूचित जाती किंवा अनुसूचित जाती धर्मांतरित बौद्ध किंवा विमुक्त जमाती (विमुक्त जाती) किंवा भटक्या जमाती किंवा इतर मागास प्रवर्ग किंवा विशेष मागास प्रवर्ग यांच्या मागणीच्या सत्यतेबद्दल समाधान झाल्यावर, छाननी समिती, दक्षता कक्षाकडून,चौकशीशिवाय फॉर्म-२० मध्ये वैधता प्रमाणपत्र त्वरित जारी करेल.

(7) छाननी समितीने, नागरी प्रक्रिया संहिता, १९०८ च्या ऑर्डर १८ नियम ४ च्या अनुषंगाने दाखल केलेल्या शपथपत्राच्या स्वरूपात सादर केलेल्या अर्जदार किंवा दावेदाराचे जबाब तसेच कोणत्याही अर्ज किंवा प्रस्तावासह सादर केलेले इतर पुरावे आणि दस्तऐवज यांचे मूल्यमापन केल्यावर, त्यांचे असे मत झाले की कागदपत्रे अनुसूचित जाती किंवा अनुसूचित जातीचे धर्मांतरित बौद्ध किंवा विमुक्त जमाती (विमुक्त जाती) किंवा भटक्या जमाती किंवा इतर मागास प्रवर्ग किंवा विशेष मागास प्रवर्गाचा दावा ,समाधानकारकपणे किंवा निर्णायकपणे सिद्ध करीत नाहीत, तर छाननी समितीने रोजनाम्यात त्याचा उल्लेख करून,असे प्रकरण छाननी समितीमार्फत योग्य वाटल्यास योग्य ती चौकशी करण्यासाठी दक्षता कक्षाकडे पाठवावे:

परंतु, दक्षता कक्षाने नोंदवलेले निष्कर्ष छाननी समितीवर बंधनकारक राहणार

नाहीत, कारण दक्षता चौकशी ही छाननी समितीला अंतर्गत मदतीसाठी असते.

दक्षता कक्षाचा अहवाल रद्द करण्यामागची कारणे छाननी समिती नोंदवेल.

(8) दक्षता कक्ष सहा आठवड्यांच्या आत चौकशी पूर्ण करेल, ज्याद्वारे सर्व मुद्द्यांवर किंवा छाननी समितीच्या विशेष निर्देशानुसार योग्य ती चौकशी केली जाईल.

(9) संबंधित छाननी समितीच्या कार्यक्षेत्रातील, प्रत्येकाच्या ज्याच्या त्याच्या प्रादेशिक क्षेत्राची दक्षता चौकशी केली जाईल.

(10) दक्षता कक्षाकडे पाठविलेल्या प्रकरणांच्या बाबतीत, दक्षता कक्षाने सादर केलेल्या अहवालाचा विचार करून, अनुसूचित जाती किंवा अनुसूचित जाती धर्मांतरित बौद्ध किंवा विमुक्त जमाती (विमुक्त जाती) किंवा भटक्या जमाती किंवा इतर मागास प्रवर्ग किंवा विशेष मागास प्रवर्गाचा दावा,दावेदार किंवा अर्जदाराच्या दाव्याच्या सत्यतेबद्दल छाननी समितीचे समाधान झाल्यास, आपल्या लेखी निर्णयाद्वारे या प्रकरणाचा अंतिम निर्णय घेणे आणि निर्णय आणि वैधता प्रमाणपत्राची प्रत, फॉर्म - 24 प्रमाणे,स्कॅन केलेली प्रत (इलेक्ट्रॉनिक स्वरूपात) जतन करून,संबंधित पक्षकार किंवा प्राधिकरणाकडे पाठविणे,कायदेशीर असेल.

(11) (१) दक्षता कक्षाकडे पाठविण्यात आलेल्या प्रकरणांच्या बाबतीत, दक्षता कक्षाच्या अहवालाचा विचार करून, छाननी समिती अर्जदाराच्या दाव्याबद्दल समाधानी नसल्यास, ती अर्जदारास, दक्षता चौकशीच्या अहवालाच्या प्रतीसह फॉर्म 25 मध्ये नोटीस बजावून, कायद्याच्या कलम ८ अन्वये आपले पुराव्याचे दायित्व पार पाडून,

आपला जातीचा दावा सिद्ध करण्यास सांगेल;

(*ii*) नोटीस बजावल्यानंतर अर्जदाराने लेखी अर्जाद्वारे दक्षता चौकशी अहवाल किंवा इतर कोणत्याही कागदपत्रांच्या प्रतींसाठी विनंती केल्यास किंवा मुदतीसाठी विनंती केल्यास,अंतिम सुनावणीसाठी किंवा लेखी म्हणणे सादर करण्यासाठी वाजवी वेळ मागितला तर,तो मंजूर केला जाऊ शकतो;

(*iii*) सुनावणीची संधी दिल्यानंतर छाननी समिती, –

(ए) जातीच्या दाव्याच्या सत्यतेबद्दल समाधानी झाल्यानंतर,पुराव्याची पडताळणी करून, त्याच्या तर्कसंगत निर्णयाद्वारे, म्हणजे समितीच्या निर्णयाद्वारे, अंतिम निर्णय घेईल, आणि फॉर्म -*24* मध्ये वैधता प्रमाणपत्र जारी करेल,आणि त्याची स्कॅन केलेली प्रत (इलेक्ट्रॉनिक स्वरूपात) जतन करून, तीस दिवसांच्या आत संबंधित अधिकाऱ्यांकडे पाठवेल ;

(बी) जातीच्या दाखल्याच्या दाव्याची सत्यता आणि खरेपणा याबद्दल समाधानी नसल्यास, ते आपला निर्णय देतील, ज्यामुळे मूळ जात प्रमाणपत्र रद्द आणि जप्त केले जाईल आणि अर्जदार किंवा दावेदाराचा जात किंवा जमातीचा दावा अवैध ठरेल;

(सी) जात किंवा जमातीचा दावा अमान्य झाल्यानंतर, चौकशीखालील जात प्रमाणपत्र "रद्द आणि जप्त" म्हणून शिक्का मारला जाईल आणि ती प्रत निर्णयाच्या प्रतीसह,त्याची स्कॅन केलेली प्रत (इलेक्ट्रॉनिक

स्वरूपात) जतन करून, सक्षम प्राधिकरण आणि संबंधित पक्षकारांना पाठवली जाईल;

(डी) खटल्याची सुनावणी पूर्ण झाल्यानंतर निर्णय लिहिण्याचे काम छाननी समितीकडून त्यातील एका सदस्याकडे सोपविण्यात येईल;

(ई) समितीच्या सदस्यांमध्ये मतभेद असल्यास, बहुमताच्या मुख्य आदेशावर , असंतुष्ट सदस्य आपला स्वतंत्र आदेश लिहू शकेल;

(एफ) अंतिम आदेश लिहिण्याचे काम समितीच्या ज्या सदस्याकडे सोपविण्यात आले होते, त्याचे नाव रोजनाम्यात नमूद केले जाईल. शिवाय, अंतिम आदेशाच्या पहिल्या पानावर आदेशाची तारीख जाहीर केली जाईल.

(12) या नियमांमध्ये काहीही असले तरी, अर्जदाराने सर्व खरी आणि योग्य माहिती उघड करणे, प्रतिकूल नोंदी किंवा सामग्री उघड करण्यासह,बंधनकारक आहे, त्यांत चूक झाल्यास,छाननी समितीला प्रतिकूल निष्कर्ष काढणे कायदेशीर ठरेल.

(13) दक्षता कक्षाचा अहवाल खोटा किंवा अवास्तव असल्याचे छाननी समितीला आढळल्यास व तसे निष्कर्ष काढल्यास, ती निर्णयात कारण नोंदवेल व कायद्याच्या कलम 14 प्रमाणे व सोबत कलम ११ व १२ अन्वये विचार केल्याप्रमाणे अभिप्रेत असलेली योग्य ती कारवाई करेल व अशा दक्षता अधिकाऱ्याविरुद्ध विभागीय चौकशीची शिफारस करेल.

परंतु, योग्य कारवाईसाठी कोणतेही निर्देश देण्यापूर्वी संबंधित दक्षता कक्षाच्या अधिकाऱ्याला सुनावणीची संधी देण्यात यावी. ही सुनावणी जात किंवा जमातीच्या दाव्याचा निर्णय घेण्यापासुन स्वतंत्र असेल.

(12) २००० च्या कायद्यातील कलमे आणि २०१२ च्या नियमांचे एकत्रित वाचन केल्यास असे स्पष्ट होते की, सक्षम प्राधिकरणाने जारी केलेल्या जात प्रमाणपत्राच्या वैधतेसाठी अर्जदाराने केलेल्या दाव्याचा निपटारा करण्यासाठी छाननी समितीसाठी सविस्तर प्रक्रिया निश्चित करण्यात आली आहे (देण्यात आली आहे). अशी पडताळणी करण्याचे अधिकार विशेषत: छाननी समितीकडे देण्यात आले आहेत आणि २०१२ च्या नियमांच्या नियम १३ (ब) च्या अनुषंगाने तो अधिकार विशेष कार्यक्षेत्रात येतो.पडताळणीच्या उद्देशाने छाननी समितीला, दिवाणी खटला चालवतांना दिवाणी न्यायालयाला असलेले सर्व अधिकार, आहेत आणि समिती आवश्यकतेनुसार त्या प्रकरणांमध्ये पडताळणीसाठी दक्षता कक्षाची अंतर्गत मदत घेऊ शकते. येथे हे लक्षात घेणे आवश्यक आहे की, नियम 13 (2) (बी) नुसार, नोंदविलेले निष्कर्ष आणि दक्षता कक्षाने व्यक्त केलेले मत छाननी समितीवर बंधनकारक नसेल आणि दाव्याच्या उद्देशाकरिता पुराव्यामध्ये वापरले जाऊ शकत नाही. तसेच नियम १७ (६) मध्ये अशी तरतूद करण्यात आली आहे की, छाननी समितीने विहित नमुन्यातील अर्जदाराचे जबाब तसेच त्यासोबत सादर केलेले इतर पुरावे व कागदपत्रे यांच्या सत्यतेबद्दल समाधानी असल्यास दक्षता कक्षाकडून चौकशी न करता फॉर्म-२० प्रमाणे वैधता प्रमाणपत्र तत्काळ जारी करावे. दुसऱ्या शब्दांत सांगायचे तर, वरील नियमात दावा केल्यावर छाननी समितीचे व्यक्तिनिष्ठ समाधानाची तरतूद केली आहे आणि दक्षता कक्षाद्वारे प्रत्येक प्रकरणात पडताळणी करणे बंधनकारक केलेले नाही. अशा वेळी २००० च्या कायद्यातील कलम ७

(२) देखील महत्त्वाचे ठरते. हे छाननी समितीचे विशेष कार्यक्षेत्र मजबूत करते आणि 2000 च्या कायद्यांतर्गत छाननी समितीने पारित केलेल्या आदेशांना अंतिम स्वरूप देण्याशी संबंधित आहे ज्यात म्हटले आहे की छाननी समितीने दिलेले आदेश अंतिम असतील आणि भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद 226 अंतर्गत उच्च न्यायालय वगळता इतर कोणत्याही प्राधिकरण किंवा न्यायालयासमोर आव्हान देण्यास खुले नसतील. उपकलम (२) मध्ये वापरण्यात आलेली ही भाषा, छाननी समितीच्या आदेशात कमीत कमी हस्तक्षेप सुनिश्चित करण्याचा विधिमंडळाचा हेतू, स्पष्टपणे दर्शविते.

(13) आता तात्काळ खटल्याच्या वस्तुस्थितीकडे वळतांना दिसते की,छाननी समितीने अर्जदाराचा दावा, त्यांच्या दोन दस्तऐवजांच्या बद्दल व्यक्तीनिष्ठ समाधानावरून दि.०३.११.२०१७ च्या आदेशाद्वारे मान्य केला. दोन दस्तऐवज म्हणजे,(१) खालसा कला, विज्ञान व वाणिज्य महाविद्यालयाने अर्जदाराच्या आजोबांच्या बाजूने दिलेले प्रामाणिकता प्रमाणपत्र ज्यांत त्यांची जात 'शीख-चमार' म्हणून नमूद केली; आणि (२) १९५० मध्ये राष्ट्रपती आदेश जारी होण्यापूर्वी,पंजाबमधून महाराष्ट्रात स्थलांतरीत झाल्याचे सिद्ध करणारा,अर्जदाराच्या पणजोबांच्या बाजूने रहिवासाचा पुरावा,जो १९३२ सालचा भाडेकरार आहे . छाननी समितीने, या अपीलकर्त्याच्या वंशावली तक्त्याचाही विस्तृत उल्लेख केला व अपीलकर्त्याच्या पूर्वजांच्या जातीची वंशावळ 'मोची' म्हणून शोधून काढली., दक्षता पथकाने ही वस्तुस्थिती आणखी दृढ केली, त्यांनी पंजाबमध्ये त्या ठिकाणी वैयक्तिक भेट देऊन स्थानिक तसेच संबंधित अधिकाऱ्यांकडून वंशावली दस्तऐवजातील मजकुराची सत्यता/ खरेपणा पडताळून पाहिला . ही कागदपत्रे 'पूर्ण स्वरूपात' नसल्यामुळे छाननी समितीने ती स्वीकारली नसली, तरी विशेष म्हणजे या कागदपत्रांवर

तक्रारदाराने आक्षेप घेतला नाही किंवा त्यावर वादही झाला नाही. असे असले तरी,एकदा कां छाननी समिती, प्रतिस्पर्धी पक्षांचे म्हणणे ऐकून घेतल्यानंतर आणि रेकॉर्डवरील कागदपत्रांचे मूल्यमापन केल्यानंतर आपल्या समाधानाच्या आणि बुद्धी सामर्थ्याच्या आधारे निष्कर्षापर्यंत पोहोचली की, या प्रकरणाच्या विशिष्ट वस्तुस्थितीत या न्यायालयासमोर विचार करण्यासाठी प्रश्न उपस्थित होतो तो म्हणजे, भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद २२६ अन्वये अधिकारक्षेत्राचा वापर करून व रेकॉर्डवरील संपूर्ण पुराव्यांचे पुनर्मूल्यांकन करून,छाननी समितीचे निष्कर्ष पूर्णपणे रद्द करणे, उच्च न्यायालयासाठी कितपत योग्य होते?

(14) या न्यायालय आणि उच्च न्यायालयासमोर प्रतिवादींनी (रिस्पॉन्डन्ट) केलेल्या युक्तिवादाचा सारांश असा आहे की अपीलकर्त्याने आपले जात वैधता प्रमाणपत्र मिळविण्यासाठी बनावट आणि खोटी कागदपत्रे तयार केली आहेत. आमच्या मते, हा वस्तुस्थितीचा वादग्रस्त प्रश्न आहे आणि केवळ दिलेल्या पुराव्यांद्वारेच तो टिकवला जाऊ शकतो. ही मान्य आहे की सध्याच्या खटल्यात उच्च न्यायालयाच्या रिमांडवर पक्षकारांनी छाननी समितीसमोर हजर राहून हरकती दाखल केल्या आणि पुरावे सादर केले. त्यांची सुनावणी झाली आणि रेकॉर्डवर आणलेल्या सर्व सामग्रीचा योग्य विचार करून छाननी समितीने हरकतीचे रेखाटन केले आणि प्रामुख्याने दक्षता कक्षाने सादर केलेला अहवाल आणि गृह चौकशीच्या अहवालाच्या आधारे अपीलकर्त्याचे जात प्रमाणपत्र वैध ठरविण्याचा सविस्तर आदेश दिला आणि प्रतिस्पर्धी पक्षांनी सादर केलेली इतर कागदपत्रे अग्राह्य असल्याचे ही ठरविले. अर्जदाराच्या आजोबांच्या बाजूने देण्यात आलेल्या दिनांक ११.०२.२०१४ च्या प्रामाणिकता (बोनाफाईड)प्रमाणपत्राच्या ग्राह्यतेच्या प्रश्नाबाबत छाननी समितीने समाधान व्यक्त केले व हे प्रमाणपत्र एक सक्षम पुरावा असल्याचे मत नोंदवले,व अर्जदाराच्या आजोबांच्या प्रवेशाची

तारीख दिनांक 16/ 11 /46 नोंदविणाऱ्या विद्यार्थ्यांच्या मूळ रजिस्टरची पडताळणी केल्यानंतर ते ग्राह्य मानले. तक्रारदारांनी छाननी समितीसमोर या दस्तऐवजाबाबत कोणताही तोंडी किंवा लेखी आक्षेप घेतलेला नाही. छाननी समितीसमोर तक्रारदारांची प्राथमिक तक्रार अशी होती की, मूळ रेकॉर्ड सादर करण्यासाठी आलेल्या संबंधित महाविद्यालयाच्या उपप्राचार्यांची उलटतपासणी त्यांना करू दिली नाही. तथापि, येथे सध्याचे प्रकरण असे नाही की समितीने या तक्रारीचा विचार केला नाही किंवा समितीने अर्जदाराबद्दल पक्षपाती किंवा अनुकूल दृष्टिकोन ठेवला. छाननी समितीने दिलेल्या आदेशाचा अभ्यास केल्यास असे दिसून येते की, उपप्राचार्यांची उलटतपासणी करण्याची तक्रारदारांची विनंती मान्य करण्यात आली नाही, कारण संबंधित व्यक्ती महाविद्यालयाच्या प्राचार्यांच्या वतीने मूळ विद्यार्थी रजिस्टरचे प्रस्तुतकर्ता म्हणून आली होती आणि प्रतिनिधी असल्याने तो आपोआप अर्जदाराचा साक्षीदार बनत नाही.

(15.) आता जातीच्या दाव्याच्या पडताळणीसाठी प्रामुख्याने सत्यशोधनाची जबाबदारी असलेल्या छाननी समितीने आपले बुद्धीचातुर्य लावून निष्कर्ष काढला होता, तेव्हा अशा परिस्थितीत उच्च न्यायालयाकडून सखोल चौकशीची गरज होती का? हे चांगल्या रीतीने स्थापित झाले आहे की, उच्च न्यायालये तसेच सर्वोच्च न्यायालयाने अपीलीय संस्थेसारखे वस्तुस्थितीविषयक बाबींची सखोल चौकशी करणे टाळावे, जोपर्यंत संबंधित प्राधिकरणाने काढलेले निष्कर्ष सकृतदर्शनी विकृत दिसत नाहीत किंवा कायद्याच्या दृष्टीने अमान्य नसतात. प्रस्तुतच्या प्रकरणात, छाननी समितीने दिलेला आदेश पुराव्यांची योग्य छाननी आणि बुद्धीसामर्थ्याचा वापर दर्शवितो आणि पक्षपातीपणा / द्वेष किंवा अधिकारक्षेत्राचा अभाव असा कोणताही आरोप नसल्याने , छाननी समितीच्या निष्कर्षांना अडथळा आणणे,टिकविल्या जाऊ शकत नाही.

(16) वरील चर्चेच्या पार्श्वभूमीवर,उच्च न्यायालयाच्या निष्कर्षांवर आपण त्या दृष्टिकोनातून नजर टाकली आणि प्रत्येक निष्कर्ष स्वतंत्रपणे हाताळला , तर तो निकालावर विनाकारण भार टाकेल आणि म्हणूनच आमचे विश्लेषण केवळ त्या निष्कर्षांपुरतेच मर्यादित ठेवणे योग्य वाटते , ज्याद्वारे उच्च न्यायालयाने ,त्या दोन कागदपत्रांना मान्यता देण्यासाठी छाननी समितीने अवलंबलेल्या युक्तिवादांना छेद दिला आहे, म्हणजेच, अपीलकर्त्याच्या आजोबांचे प्रामाणिकता प्रमाणपत्र आणि अपीलकर्त्याच्या दाव्यास परवानगी देण्यासाठी सन 1932 च्या भाडेकराराचे करारपत्र. मूळ विद्यार्थी रजिस्टर उपप्राचार्यांनी तपासणीसाठी सादर केलेले नाही आणि या रजिस्टरमध्ये केलेल्या शेवटच्या दोन नोंदींचे हस्तलिखित व शाई जुळत नाही, असे दक्षता कक्षाने केलेल्या निरीक्षणांचा छाननी समितीने विचार केला नाही, असे मत उच्च न्यायालयाने प्रामाणिकता प्रमाणपत्राबद्दल व्यक्त केले. खुद्द उच्च न्यायालयानेच रजिस्टरच्या शेवटच्या पानाची रंगीत छायाप्रत पाहिली

आणि वरील पुराव्यांचे रसग्रहण करून हस्तलिखित आणि शाईतील फरक पटवून दृढ केला . दुसरीकडे, सन १९३२ च्या भाडेकराराच्या संदर्भात, उच्च न्यायालयाने छाननी समितीशी विसंगत असे मत व्यक्त केले की कथित भाडे करारावर अपीलकर्त्याने खूप नंतर आधार ठेवला आणि खाजगी भाडे करारात घरमालक आणि भाडेकरूने भाडेकरूच्या जातीचा उल्लेख करण्यात काहीच तथ्य नाही. उच्च न्यायालयाने पुढे असे म्हटले आहे की, भाडे कराराची पुष्टी करण्यासाठी छाननी समितीने श्रीमती राधा अडुकिया म्हणजे आधीच्या घरमालकाची ज्याने अर्जदाराच्या आजोबांच्या नावे मालमत्ता भाड्याने दिली होती, त्यांची नात, या महिलेच्या प्रतिज्ञापत्राचा आधार घेतला. या प्रतिज्ञापत्रात श्रीमती अकुडिया यांनी आपल्या आजोबांनी अपिलार्थीच्या आजोबांच्या नावे ही मालमत्ता भाड्याने दिल्याचे नमूद केले आणि पुढे त्यांच्या स्वाक्षऱ्याही ओळखल्या. साक्ष देताना श्रीमती अकुडीया स्वत: ८२ वर्षांच्या होत्या आणि ५५

वर्षांपूर्वी झालेल्या करारावर त्यांनी स्वतःच्या आजोबांच्या स्वाक्षऱ्या ओळखल्या. या पार्श्वभूमीवर, छाननी समिती या भाडे कराराची सत्यता शोधण्यासाठी,चौकशी करण्यात अपयशी ठरल्याचे मत उच्च न्यायालयाने व्यक्त केले. या प्राथमिक निष्कर्षांसह उच्च न्यायालयाने छाननी समितीचा आदेश रद्द बातल ठरवला आणि फिरविला.

(17) छाननी समितीने दिलेला आदेश आणि त्यांनी नोंदवलेले निष्कर्ष यांचा अभ्यास करून अपीलकर्त्याच्या दाव्यासंदर्भात आपले व्यक्तिनिष्ठ समाधान गाठल्यानंतर, या वळणावर आपण भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद २२६ अन्वये अधिकारक्षेत्र लागू करण्यासाठी कायद्याच्या निश्चित तत्त्वांच्या दृष्टीकोनातून उच्च न्यायालयाने केलेल्या संपूर्ण प्रक्रियेकडे पाहिले तर , विशेषत: प्रमाणपत्राच्या रिटच्या संदर्भात(रीट ऑफ सर्शीओराय) उच्च न्यायालयाने दुर्भावना किंवा विकृतीचा कोणताही आरोप नसताना,पुराव्यांचे पुनर्मूल्यांकन करून स्पष्टपणे अतिरिक्त अधिकार गाजविला आहे, यात शंका नाही. या न्यायालयाने बऱ्याच निकालांच्या आधारे योग्यप्रकारे निश्चित ठरविल्याप्रमाणे, प्रमाणपत्राची रिट (रिट ऑफ सर्शीओराय)ही उच्च विशेषाधिकाराची रिट असल्याने केवळ विचारण्यावर (मागणी केली म्हणून) वापरली जाऊ नये. वरिष्ठ न्यायालयासाठी प्रमाणपत्राच्या रिटचा (रिट ऑफ सर्शीओराय) हेतू आवश्यक असल्याशिवाय निकाल देण्यासाठी पुराव्यांचे पुनरावलोकन करणे किंवा त्यांची पुन:तपासणी (मूल्यमापन) करणे हा नाही. हे अधिकार क्षेत्र पर्यवेक्षी आहे आणि त्याचा वापर करणाऱ्या न्यायालयाने वस्तुस्थितीची आवश्यकता असल्याशिवाय अपीलीय न्यायालय म्हणून काम करणे टाळावे. तसेच पुराव्यांचे पुन्हा मूल्यमापन करू नये आणि विकृत असल्याशिवाय एखाद्या निर्णयात हस्तक्षेप करणारा स्वतःचा निष्कर्ष घालू

(मांडू) नये. उच्च न्यायालयाने प्रमाणपत्राच्या रिट (रिट ऑफ सर्शीओराय)मध्ये हस्तक्षेप करू नये, जेव्हा असे आव्हान आक्षेपार्ह निष्कर्ष टिकविण्यासाठी अपुऱ्या किंवा पुरेशा सामग्रीच्या आधारावर असेल. या खटल्यातील पुराव्यांची पूर्णता किंवा पुरेसे असल्याची पडताळणी करणे हे छाननी समितीच्या विशेष अखत्यारीत येते आणि अशा आधारावर असलेले पुन्हा आव्हान उच्च न्यायालयाने सहजपणे स्वीकृत करायला नको होते.

(18) 'दयाराम विरुद्ध सुधीर बाथम आणि इतर '(2012)1 एस सी सी 333 या खटल्यात,या न्यायालयाच्या मोठ्या खंडपीठाच्या निर्णयाच्या गुणोत्तरानुसार. कुमारी माधुरी पाटील (सुप्रा) प्रकरणातील निकालाने दिवाणी न्यायालयांच्या अधिकारक्षेत्रावर योग्य प्रकारे बंदी घालण्यात आली आहे का, या प्रश्नाचे उत्तर देताना न्यायालयाने असे निरीक्षण नोंदवले की, छाननी समिती ही न्यायालय किंवा न्यायाधिकरणासारखी निर्णय देणारी संस्था नाही, तर ती एक प्रशासकीय संस्था आहे,जी वस्तुस्थितीची पडताळणी करते, विशिष्ट जातीच्या दाव्याची चौकशी करते आणि जातीचा दावा खरा आहे की नाही याची खातरजमा करते. अशा कार्यवाहीला आव्हान देण्यासाठी दिवाणी खटल्यांना,अपील आणि पुढील अपीलाच्या तरतुदींसह, परवानगी दिल्यास योजनेचा हेतू पराभूत होईल ,असेही निरीक्षण नोंदविण्यात आले. मात्र, कुमारी माधुरी पाटील (सुप्रा) यांच्या निर्णयात,भारतीय राज्यघटनेच्या कलम २२६ अन्वये 'उच्च न्यायालयाच्या रिट अधिकारक्षेत्राचा वापर करण्याच्या निकषांच्या आत असलेल्या ', अशा निर्णयांना आव्हान देण्यासाठी, असे निर्णय उपलब्ध करून देण्यात आले होते . मात्र, त्याचवेळी केवळ छाननी समितीच्या निर्णयाला आव्हान दिले म्हणून,अशी रिट जारी करण्याच्या कक्षेत नसलेल्या प्रमाणपत्राच्या रिटमध्ये (रिट ऑफ सर्शीओराय) या निरीक्षणात स्पष्टपणे व्यापक अधिकार दिलेले नाहीत.

(19) थोडक्यात, प्रमाणपत्राचे रिट (रिट ऑफ सर्शीओराय)उपाय म्हणून वापरले जाते आणि खालील न्यायालये / मंचांनी केलेल्या न्यायक्षेत्रातील त्रुटी असल्यास त्या दूर करण्याचा हेतू आहे. त्याचा वापर वरिष्ठ न्यायालयाने गरजेशिवाय सत्यशोधन प्रक्रियेत उतरून स्वत:ची मते मांडण्यासाठी करू नये. [पहा,सेंट्रल कौन्सिल फॉर रिसर्च इन आयुर्वेदिक सायन्सेस आणि इतर..विरुद्ध..बिकर्तन दास आणि इतर , २०२३ एससीसी ऑनलाईन ९९६ – परिच्छेद ५१ आणि ५२; सय्यद याकूब विरुद्ध के.एस.

राधाकृष्णन, ए आय आर ***1964*** सुप्रीम कोर्ट ***477*** - परिच्छेद 7] अशा वेळी , या न्यायालयाने 'इंडियन ओव्हरसीज बँक' (सुप्रा) मध्ये दिलेल्या निकालातील संबंधित उतारा संदर्भित करणेही फायद्याचे ठरेल, ज्यात परिच्छेद १७ मध्ये असे नमूद करण्यात आले आहे –

> *"17. .....* त्यासाठी नेमलेल्या,सत्यशोधन प्राधिकरणाने नोंदवलेले आणि सामान्यत: अंतिम मानले जाणारे वस्तुस्थितीचे निष्कर्ष कोणत्याही परिस्थितीत त्या निष्कर्षांची खात्री देण्यासाठी,रिट कोर्टाच्या मतानुसार पुरेसे किंवा विश्वासार्ह नसलेल्या सामग्री किंवा पुराव्यांवर आधारित असण्याच्या कारणास्तव व्यत्यय आणता येणार नाही, जोपर्यंत ते अशा सामग्रीवर आधारित आहेत जे हेतूसाठी समर्पक आहेत किंवा अगदी या आधारावर देखील की अजून एक दृष्टीकोन आहे जो वाजवी आणि शक्यतो घेतला जाऊ शकतो....."

अशी परिस्थिती असताना सध्याच्या खटल्यात उच्च न्यायालयाने छाननी समितीच्या मताच्या विश्वासार्हतेबाबत अन्वेषणा त्मक चौकशी केली कारण रिट कोर्टाला स्वत:चे मत मांडण्याची गरज

वाटली. जर छाननी समितीचे निष्कर्ष नियम १६ अन्वये निर्दिष्ट केलेल्या मजकुरावर आधारित असतील आणि त्यानंतर त्याचे व्यक्तिनिष्ठ समाधान असेल, तर छाननी समितीने दिलेल्या जातीच्या दाव्याच्या वैधतेचा आदेश रद्द करण्यासाठी प्रमाणपत्राच्या रिटअंतर्गत (रिट ऑफ सर्शीओराय)अधिकारक्षेत्राचा वापर करणे अयोग्य आणि अवाजवी आहे.

(20) ' महाराष्ट्र. आदिवासी ठाकूर जमात स्वरक्षण समिती (सुप्रा)यांनी नुकत्याच प्रसिद्ध झालेल्या एका संदर्भात,सक्षम प्राधिकरणाने दिलेल्या जातीच्या दाखल्याच्या आधारे जातीच्या दाव्याचा निकाल देतांना 'आत्मीयता चाचणीला' (ऍफीनिटी टेस्ट) सर्वोच्च महत्त्व द्यावे की दुसऱ्या शब्दांत सांगायचे तर जातीय दावा ठरविण्यासाठी 'आत्मीयता चाचणी' ही लिटमस टेस्ट आहे का?' या प्रश्नाचे उत्तर देतांना, या न्यायालयाने असे निरीक्षण नोंदवले की,छाननी समिती कागदपत्रांबाबत समाधानी असेल, तर समितीला यांत्रिकपणे दावा पडताळणीसाठी दक्षता कक्षाकडे पाठविण्याची गरज नाही. २०१२ च्या नियमावलीतील नियम १७ (७) नुसारही छाननी समितीला प्रत्येक कागदपत्र दक्षता कक्षाकडे पाठविण्याची आवश्यकता नाही. चौकशी केल्यानंतर,छाननी समिती अर्जदाराने सादर केलेल्या साहित्यावर समाधानी नसेल तरच ती दक्षता कक्षाकडे पाठवू शकते. त्यामुळे आमच्या विचारपूर्वक काढलेल्या मतानुसार,दक्षता कक्षाकडे कागदपत्रे न पाठविण्यासंदर्भात उच्च न्यायालयाने या प्रकरणात केलेली निरीक्षणे योग्य नाहीत.

(21) शेवटी, अर्जदाराने छाननी समितीसमोर सादर केलेली कागदपत्रे,अर्जदाराच्या जातीच्या दाव्याची पडताळणी करण्यासाठी, छाननी समितीसाठी संदर्भ बिंदू असतात. अशा परिस्थितीत, जेव्हा अर्जदार स्वातंत्र्यपूर्व काळातील कागदपत्रांच्या आधारे जातीची वंशावळ शोधत असेल, तर

छाननी समितीचे कार्य,अर्जदाराने दाखल केलेल्या कागदपत्रांच्या मूल्यांकनाच्या आधारे,वैधता प्रमाणपत्राचा दावा वैध ठरविणे किंवा नाकारणे असे आहे. तसेच २०१२ च्या नियमावलीच्या नियम ४ (३) अन्वये, छाननी समिती कोणत्याही सहाय्यक कागदपत्रांशिवाय जातीच्या दाव्याला मान्यता देऊ शकते. म्हणूनच, वर चर्चा केल्याप्रमाणे, 2012 च्या नियमांच्या नियम 13 (2) (अ) अंतर्गत असा निर्णय छाननी समितीच्या विशेष कार्यक्षेत्रात ठेवला आहे .

(22) वरील चर्चेच्या पार्श्वभूमीवर, उच्च न्यायालयाने भारतीय राज्यघटनेच्या अनुच्छेद २२६ अन्वये आपल्या अधिकारक्षेत्राचा वापर करून नकळत पुराव्यांची छाननी करण्याचा चुकीचा प्रकार केला आणि ठरलेल्या कायदेशीर स्थितीनुसार अपेक्षित नसलेल्या सखोल चौकशीत वहावत गेले , असे आमचे विचारपूर्वक मत आहे. पुनर:उच्चारण्याच्या किंमतीवर आम्ही पुन्हा असे म्हणतो की,२०१२ च्या नियमावलीच्या नियम १३ (२) (अ) अन्वये कागदपत्रांच्या आधारे होणारा निर्णय, हा दक्षता कक्षाकडून मिळालेल्या माहितीच्या आधारे, केवळ छाननी समितीच्या अखत्यारीत येतो. छाननी समिती ही वस्तुस्थिती शोधण्याच्या अधिकाराने सुसज्ज एक तज्ज्ञ मंच आहे. विशेषत: जेंव्हा छाननी समितीने २०१२ च्या नियमावलीतील नियम १२, १७ आणि १८ अन्वये योग्य प्रक्रियेचे पालन केले होते आणि वस्तुस्थितीच्या निष्कर्षाबद्दल काहीही विकृत नव्हते, तेव्हा उच्च न्यायालयाने हस्तक्षेप करायला नको होता.

(23) सध्याच्या खटल्यात,छाननी समितीने आपल्यासमोर ठेवलेल्या कागदपत्रांचा योग्य विचार केला आणि विचारपूर्वक समाधान झाल्यावर, इतर काही कागदपत्रे स्वीकारताना/नाकारताना, या दाव्यातील अपीलकर्त्याचा जातीचा दावा स्वीकारण्याची/मान्य करण्याची कारणे दिली. छाननी

समितीने नैसर्गिक न्यायाच्या तत्त्वांचे पालन करून सर्व पक्षकारांचे सविस्तर म्हणणे ऐकून घेतले. त्यामुळे आमच्या विचारपूर्वक असलेल्या मते छाननी समितीच्या आदेशात भारतीय राज्यघटनेच्या कलम २२६ अन्वये प्रमाणपत्राच्या रिट 'रिट ऑफ सर्शीओराय'मध्ये उच्च न्यायालयाने हस्तक्षेप करणे योग्य नाही.

(24) राष्ट्रपतींच्या आदेशात फेरफार करण्याच्या न्यायालयीन व्याप्ती बाबतच्या प्रश्नाबद्दल कोणताही वाद नाही की राष्ट्रपतींच्या आदेशात प्रत्यक्ष किंवा अप्रत्यक्षपणे सुधारणा करता येणार नाही. तथापि, या न्यायालयाचा हस्तक्षेप म्हणजे राष्ट्रपतींच्या आदेशाशी छेडछाड करण्यासारखे ठरेल असा उत्तरवादींचा संपूर्ण युक्तिवाद टिकाऊ नाही कारण, अपीलकर्त्याच्या प्रकरणात एखाद्या उपजातीची चौकशी करण्याची आवश्यकता नाही किंवा ते राष्ट्रपतींच्या आदेशात सुधारणा करत नाही. याचिकाकर्त्याने 'मोची' जातीसाठी दावा केला होता , छाननी समितीने 'मोची' जातीचे प्रमाणपत्र वैध केले आणि मंजूर केले आणि राष्ट्रपतींच्या आदेशाच्या प्रविष्टि 'एन्ट्री'११ मध्ये 'मोची' जातीचा स्पष्ट उल्लेख आहे. एका राज्यातील राखीव प्रवर्गाला दुसऱ्या राज्यात आरक्षणाचा लाभ देता येणार नाही, या उत्तरवादींच्या युक्तिवादाचा सध्याच्या प्रकरणात काहीही परिणाम होत नाही कारण तात्कालिक प्रकरणात, अपीलकर्त्याने इतर कोणत्याही राज्यात तिच्या जातीच्या आधारे 'मोची' जातीचा दावा केला नाही. त्याऐवजी हा दावा अर्जदाराच्या पूर्वजांच्या वंशशास्त्रीय जातीच्या इतिहासावर आधारित 'मोची'चा होता. छाननी समितीने महाराष्ट्राला लागू असलेल्या राष्ट्रपतींच्या आदेशाच्या प्रविष्टि (एंट्री)११ नुसार अपीलकर्ता 'मोची' जातीचा असल्याचे समजून, दाव्याची पडताळणी केली आहे.

(25) त्यानुसार वर केलेल्या चर्चेच्या प्रकाशात व विशिष्ट वस्तुस्थिती व परिस्थिती लक्षात घेऊन सध्याची अपीलं मंजूर केली जात आहे व उच्च न्यायालयाने दिलेला आक्षेपार्ह निकाल रद्द बातल ठरविल्या जात आहे . छाननी समितीने दिलेला दिनांक 03.11.2017 रोजीचा वैधता आदेश पूर्ववत करण्यात आला आहे. प्रलंबित अर्ज असल्यास ते सुद्धा निकाली काढल्या जात आहे . खर्चाबाबत कोणतेही आदेश दिले नाहीत.

तयार केलेल्या हेडनोट्स : अंकित ज्ञान प्रकरणाचा निकाल : अपील मंजूर .

अस्विकरण

या न्याय निर्णयाच्या मराठी भाषेतील या अनुवादाचा वापर हा पक्षकारास त्याच्या / तिच्या मातृभाषेमध्ये त्याचा अर्थ समजून घेण्यापुरताच मर्यादित राहील आणि त्याचा इतर कोणत्याही कारणाकरिता वापर करता येणार नाही. तसेच इंग्रजी भाषेतील न्याय निर्णय हाच सर्व व्यावहारिक आणि कार्यालयीन वापरा करिता विश्वसनीय असेल आणि तोच त्यातील आदेशाच्या निष्पादन आणि अंमलबजावणी करता वैध मानला जाईल.